

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 8/1 2019 s. 53-92, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

FETHALİ KAÇAR'IN ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜNÜN SÖZLÜK BİLİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Farhad RAHİMİ*

Geliş Tarihi: Eylül, 2019

Kabul Tarihi: Şubat, 2019

Öz

Çağatay Türkçesi, Doğu Türklerinin 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılmaya devam eden yazı dilidir. Nevâî'nin ölümünden sonra, onun eserlerinin kolayca okunması için, İslam dünyasının her bir köşesinde çeşitli sözlükler yazılmaya başlandı. Genellikle Osmanlı İmparatorluğu, İran, Azerbaycan, Hindistan ve Türkistan'da yazılan ve Türk dilinin gelişme tarihi için çok büyük bir değere sahip olan bu sözlükler bir sözlükçülük ekolü oluşturmuştur. İran sahasında da 'Alî Şîr Nevâî'nin eserlerini anlamak üzere birçok Çağatay Türkçesi sözlüğü düzenlenmiştir. Bunlardan bir tanesi Feth-'Alî Bin Kelb-'Alî Bin Mürşid Kulu Bin Feth-'Alî Kaçar-ı Kazvî'nin tarafından 1861'de İran'da yazılmış ve Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan *Luğat-ı Etrâkiyye*'dir. Bu çalışmada adı geçen eser, sözlük bilimi açısından değerlendirilmiş ve leksikografik özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çağatay Türkçesi, Çağatay Türkçesi Sözlükleri, Nevâî, Sözlük Bilimi, Fethali Kaçar, *Luğat-ı Etrâkiyye*, İran, 19. yüzyıl.

EVALUATION OF THE FETHALİ KACHAR'S CHAGATAI TURKISH DICTIONARY IN TERMS OF LEXICOGRAPHY

Abstract

Chagatai Turkish is a writing language that the Eastern Turks continue to use from the beginning of the 15th century until the beginning of the 20th century. After Nevâî's death, various dictionaries began to be written on every corner of the world of Islam, so that his works could easily be read. These dictionaries, written mostly in the Ottoman Empire, Iran, Azerbaijan, India or Turkestan and having a great value for the history of Turkish language development have created a lexicographical schools. Also in the Iran field many Chagatai Turkish dictionaries were arranged to understand the works of 'Alî Şîr Nevâî. One of them was *Luğat-ı Etrâkiyye*, written by Feth-'Alî Bin Kelb-'Alî Bin Mürşid Kulu Bin Feth-'Alî Kaçar-ı Kazvî in 1861 in Iran and is a Chagatai Turkic-Persian dictionary. In this study, it has been attempted to reveal the characteristics of the dictionary we want to study in terms of lexicography features.

* Dr.; Allame Tabatabai Üniversitesi, Tahran -İran, farhad_rahimi2007@yahoo.com.

Keywords: Chagatai Turkish, Chagatai Turkish Dictionaries, Nevāyī, Lexicography, Fethali Kachar, *Luġat-ı Etrākiyye*, Iran, 19th century.

1. Feth-‘Alī Kacar’ın Sözlüğü

Feth-‘Alī Bin Kelb-‘Alī Bin Mürşid Kulu Bin Feth-‘Alī Kacar-ı Kazvīnī tarafından Nāşıruddīn Şāh adına (hük. h. 1264-1313) 1861'de İran'da yazılmış Çağatay Türkçesi-Farsça bu sözlüğün adı, *Luġat-ı Etrākiyye*'dir. Sözlüğün İran'da beş nüshası vardır. Thury ve Romaskeviç nüshaları ile birlikte toplam yedi yazma nüshası bilinmektedir.

İran kitaplıklarında şu nüshalar bulunmaktadır (Dirayeti, 1389, s. 1056):

1. Tahran-Melik Milli Ktp. (*Meḳālīd-i Türkiyye*) (ML): nr. 396/1, 350 yaprak, istinsahı: h. 1280 (Efşar, Danişpejuh, 1363, s. 20-21).

2. Tahran-Milli Ktp. (*Luġat-ı Etrākiyye*) (M1): nr. F-1835, 427 yaprak (Envar, 1371, s. 286), istinsah: h. 1279 Aḫmed bin İsmā‘īl el-Ḥüseynī.

3. Tahran-Milli Ktp. (*Behcetü'l-Luġat*) (M2): nr. F-1836, 420 yaprak, istinsahı: h. 13. yüzyıl (Envar, 1371, s. 287).

4. Kum-Merkez-i İhya-yı Miras-ı İslami Ktp. (*Meḳālīd-i Türkiyye*) (İH): nr. 4343, 352 yaprak, istinsah: h. 1280 (Eşkeveri, 1388, s. 406-407).

5. Tahran Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi Ktp. (*Luġat-ı Etrākiyye*) (TÜ): nr. B-150, 241 yaprak (Hücceti, 1345, s. 3-4), istinsah: h. 1278.

2. Eserin Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi¹

• 1861'de yazılmış ve Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan bu eserde madde başları Türkçe, açıklamalar Farsçadır. Sözlük, Arap yazılış kurallarına ve elifba sırasına göre düzenlenmiş, Türkçede bulunan bazı sesleri göstermek için yeni işaretler belirlenmiştir. Böylece sözcüklerin söylenişlerinin gerçek değeri korunmaya çalışılmıştır. Sözlük genellikle ilk iki harfe göre bölümlere ayrılmıştır (ilk harfi medli a (ā) ile başlayan sözcüklerde ikinci harf sırası gözetilmemiştir). Madde başlarında eylemlere ve adlara çekimli biçimleriyle yer verilmiştir.

¹ Başvurulan eserlerin sayfa numarası genellikle yay ayrıç içinde bulunan ilk sayıyla, yayınlarda verilen beyit veya bölüm numarası ise ikinci sayıyla belirtilmiştir.

Sözcüklerin anlamları açıklandıktan sonra sözcüğün geçtiği düz yazı ve şiir parçaları örnek olarak sunulmuştur. Örneklerde en çok Nevāyî'nin eserlerine, onun eserlerinde de en çok dört divanına başvurulmuştur.

- Beş nüshanın karşılaştırılmasından elde edilen eleştirel metinde kırmızı mürekkeple yazılı toplam 8578 madde başı bulunmaktadır (Rahimi, 2016). Maddelerin gerçek sayısı ise çok daha fazladır. Sözlüğe madde başı olarak birçok özel ad alınmıştır. Sözcüklerin türleri, kökenleri ve eylem çatıları hakkında bilgi verilmemiştir.

- Sözlükte bazı ekler ve edatlara da yer verilmiştir. Bu da kavram ilişkilerinin hangi biçim birimlerle yapıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Çekimli biçimler ve örneklerin verilmesi ise sözcüklerin söz dizimsel kullanımları açısından son derece önemlidir.

- Sözcüklerin mecaz kullanımları, deyimler ve birleşik sözcükler de sözlüğe alınıp örneklendirilmiştir: Ara ayı, Ağ başlığ.

- Tanıklığına başvuru ve bu eserin kaynakları gibi verilen bazı eserler aslında başka bir eserin bir bölümünü oluşturmaktadır: Dāstān-ı Şeyh Şan'ān, *Lisānu't-Ṭayr'ın*; Sākī-nāme ise *Dört Dīvān'ın* bir bölümünü oluşturur.

- Farklı eserler gibi gösterilen bazı kaynaklar ise aynı eserin farklı adlarıdır: *Naẓmu'l-Cevāhir/Neşrū'l-Le 'ālī cenāb Murtaẓā 'Alī, Münşe'āt/İnşā.*

- Genellikle yanlış istinsah edilmiş nüshaların kullanılmasından doğan yanlış maddeler ve anlamlandırmalar, tanık olarak verilen örneklerde bulunan ve sağlam olmayan nüshaların kullanılmasından kaynaklanan hatalar, yanlış kaynağa yapılan göndermeler gibi yanlışlıklar bu eserin temkinli kullanılmasını gerektirmektedir.

- Arapça ve Farsça sözcüklerden birtakımı, Türkçenin ses dizgesi ilkelere uyararak yeni biçimlere dönüşmüş hâliyle sözlükte yer almıştır: Tat (<Dād), İlfis (<Eflüs), Tekev (<Tek-āb/Tek-āv) gibi.

- Adlar ve eylemler sözlükte yalnız kök biçimiyle değil çekimli biçimleriyle de yani Çağatay Türkçesi eserlerinde geçtiği biçimleriyle ve düzensiz bir biçimde yer almaktadır ki bu da sözlüğün hacmini arttırmakta, ancak bu durum dilcilik bakımından çoğu kez yararlı

olmaktadır. Birçok sözcük çeşitli nedenlerle geçtiğinden, çeşitli anlamları ve anlamlarının çeşitli çalarları ortaya çıkmaktadır. SG sözlüğünde ise yalnızca eylemlerin çekimli biçimine belli bir kip sırasıyla ve düzenli bir biçimde yer verilir.

- Sözlükte, sözcükler sadece ilk iki harflerine göre elifba sırasına konulmuş, sonraki harflerde elifba sırası gözetilmemiştir. Medli elif (ل) bölümünde ise böyle bir sıra gözetilmemiştir.

- Her babın başlığı ve madde başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Madde başları harekeli bir biçimde yazılmıştır. Söyleniş/yazılış biçimi çok özenli bir biçimde verildikten sonra anlam ve açıklamalar Farsça olarak verilmiş, arkasından tanıklığına başvuru edilen eserin adı ile Türkçe örnek yer almıştır. Madde başları ve örneklerin gereksinim duyulan bazı sözcükleri harekeli biçimde yazılmıştır. M1, M2, TÛ ve nadiren de İH nüshasında kenar yazıları eklenmiştir. Bunlar madde başı olabilmekle birlikte açıklamalara ve örneklere yapılan eklemelerden ibarettir. M1, M2 ve TÛ'de bazı düzeltmeler de göze çarpmaktadır.

- Sözlükte b (ب) ile p (پ), c (ج) ile ç (چ) sesleri, yazılış biçimiyle birbirinden ayrılmakta, k (ك) ile g (گ) sesleri ise yazılışta ayrılmamaktadır. Buna karşın madde başlarında bütün bu seslerin söyleniş biçimleri verilmektedir. Madde başlarında /k/ için Kāf-ı Tāzī, /g/ için Kāf-ı Pārsī terimi kullanılarak bu sesler birbirinden ayrılmıştır. /b/ ile /p/, /c/ ile /ç/, /k/ ile /g/ ve /ı-i/ ile /é/ sesiyle başlayan sözcüklerin sözlükte bir arada verildiği görülmektedir.

- Sözlükte en dikkat çeken husus, örneklerin çokluğudur. Bir madde için bazen bu örneklerin sayısı on bire kadar ulaşmaktadır. On bir örnekli: Yana; dokuz örnekli: Qoş; sekiz örnekli: Qarı; altı örnekli: Ayalğu, Burun, Möldür, Yağdu gibi. Ayrıca madde başı olarak çekimli biçimlere özellikle de adların çekimli biçimlerine çokça yer verilmesi sözlüğün bir başka zenginlik tarafını oluşturmaktadır: Buyurğan dik, Boynunğa.

- Bir madde başına verilen farklı anlamları birbirinden ayırt edebilmek için farklı anlamın başladığı sözcük üzerine siyah bir çizgi çizilmiştir.

- Arapça ve Farsça sözcükler, aslında sözlüğün son kısmında yer almasına karşın (ML/İH hariç), Çağatay Türkçesi ve Moğolca sözcüklerin bulunduğu ana kısımda da Arapça ve

Farsça (SG ve AŞ'den daha fazla) sözcüklere rastlanmaktadır: Perniyān, Perī-h̄ān, Peşmīne gibi. Bunların bazıları Türkçe ekler almıştır: Belālīg, Bī-pāyānlığın gibi.

- Çağatay Türkçesi sözlüğü olan bu sözlükte birçok Batı Türkçesi sözcüğüne de yer verilmiştir: Danla, Dondı, Düşünmek gibi.

- SG'de Arapça ve Farsça bölümünde yer aldığı hâlde, burada Çağatay Türkçesi ve Moğolca sözcüklerin bulunduğu ana kısımda yer alan ve bazısına örnekler de verilen maddeler var: Perniyān, Perī-h̄ān (örnekli), Baydağ (örnekli), Medrūs (örnekli).

- Madde başı sözcüklere Çağatay eserlerinden örnekler verilmiştir ki bu örneklerin sayısı birle on bir arasında değişmektedir. Çoğu kez yaşayan dilden örnekler alınmıştır. Eserlerinden örnekler alınan yazarların başında hiç şüphesiz Nevāyī gelmektedir, bu amaçla onun çeşitli eseri irdelenmiştir: (manzum) *Dört Divan* yani *Ġarā'ibü's-Şıgar*, *Nevādirü's-Şebāb*, *Bedāyi'ü'l-Vasa'at* ve *Fevāyidü'l-Kiber*; *Kitāb-ı Hamse* yani *Hayretü'l-Ebrār*, *Ferhād u Şirīn*, *Leylī ve Mecnūn*, *Seb'a-yı Seyyāre* ve *Sedd-i Sikenderī*; *Dāstān-ı Şeyh Şan'ān*; *Lisānu't-Ṭayr* (*Manṭıku't-Ṭayr*); *Nazmu'l-Cevāhir*; *Çihil Hadīs*; *Sirācu'l-Müslimīn*, (mensur) *Maḥbūbu'l-Ḳulūb*; *Tārīhü'l-Enbiyā*; *Tārīhü'l-Mülūk*; *Hamsetü'l-Müteḥayyirīn*; *Vaḳfiyye-yi İhlāsiyye*; *Nesāyimü'l-Maḥabbe*; *Mizānu'l-Evzān*; *Münşe'at* ve *Mecālisü'n-Nefāyis*. Örnekler en çok Nevāyī'den alınmıştır. Daha çok *Dört Divān'ından*, sonra *Hamse'sinden* alınmıştır. Düz yazılarından en çok *Maḥbūbu'l-Ḳulūb* ve *Tārīhü'l-Mülūk'tan* alınmıştır. Luṭfī (1367-1463), Hüseyin-i Baykara (1438-1506) gibi Çağatay Türkçesiyle yazan diğer ediplerin eserlerine de başvurulmuştur. Bunların başında Nevāyī'den sonra Çağatay Türk ediplerinin en büyüğü olan Luṭfī (*Dīvan*, *Gül ü Nevrūz*) gelmektedir. Nevāyī'den sonra en çok Luṭfī'den örnekler verilir. Sözlükte onun hakkında şu kayıtlar düşülmüştür: Mīr 'Alī-Şīr'den sonra Türk dilinde hiç kimse onun kadar güzel şiir yazmamıştır. Nevāyī onun birçok gazelini muhammes ve müseddes yapmıştır. Bundan sonra Mīr Ḥaydar (*Maḥzen*), Bābūr Mīrzā (*Tārīh-i Bābūrī*, *Dīvān*), Sulṭān Hüseyin Mīrzā, İskender Mīrzā, Benāyī (Nevāyī'nin çağdaşı ve Şeybanī Muhammed Ḥan'ın saray şairi. Öl. 922/1516), Kemālī, 'Ubeyd Ḥan, Fuzūlī gelmektedir. Eserlerinde sık sık Türkçe-Moğolca kelimeler kullandıkları için Farsça yazan şair ve yazarlara da başvurulmuştur: Ḥ'āndmīr'in *Ḥabībū's-Siyer'i*, Şerefü'd-dīn 'Alī Yezdī'nin *Zafer-nāme'si*, *Tārīh-i Vaşşāf*,

Nizāmī, Celālu'd-dīn Rūmī (Mollā-yı Rūm), Firdevsī, Hāfız, Şeyh Sa'dī, Cāmī, Hākanī, Kaanī, Feth-'Alī Han-ı Şabā Melikū's-Şu'arā-yı Kāşī, 'Ascedī, Şeyh Tabersī (tefsir), *Tārīh-i Ekberī*, *Nāzımu't-Tevārīh*, *Hayātu'l-Hayevān* gibi. Birkaç yerde de yazar adı verilmeyen örnekler alınmıştır.

- Nevāyī'nin divanlarına başvurulduğu zaman, SG sözlüğünde olduğu gibi hangi divandan olduğu belirtilmemiş, *Dört Dīvān* ibaresiyle yetinilmiştir.

- Çağatay Türkçesinde korunan kelime başı /k/ bu sözlükte /g/ biçimindedir. Aşağıdaki sözcüklerde ise kelime başı /k/ korunmuştur: köngül, könglek, köprük vs. Bu durum AŞ ve SG'de de bazı sözcüklerde görünmektedir. Örn. AŞ'de: Güclük, Göçür-, Görg, Güvenc. SG'de: Güreş-, Görk, Göz, Güz, Göger-, Göğ, Gülgü, Göm-, Gün, Gengeş-, Gengeş, Gezok, Gégirmek.

- Sözlükte zarf-eylem ve öğrenilen geçmiş zaman eki -b biçimindedir.

- Türkçe sözcüklerin söylenişlerini Arap elifbasiyle gösterebilmek için özel işaretler kullanılmıştır. Önceki sözlüklere göre yapılan bir yenilik, söyleniş biçiminde o/ö ile u/ü sesleri için özel işaretlerin kullanılmasıdır. o/ö için /و، ا، و/ nadiren /، ا، و/، u/ü için ise /و، ا، و/ nadiren /، ا، و/ kullanılmıştır. Ayrıca /é/ ve /i/ için de özel işaret kullanılmıştır. /é/ sesini /آ، ا، و/، /i/ sesini ise /إ، ا، و/ kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi, tek sorun /ı/ sesi ile /i/ sesinin ayrılmayışı, o ile ö sesinin ayrılmayışı, u ile ü sesinin ayrılmayışı ve /a/ sesini göstermek için medli a (آ) kullanılmamışsa (sözcük başında) a ile e sesinin ayrılmayışıdır. Bu seslerin bulunduğu sözcüklerde ince veya kalın okunmasını gösteren k/ğ/h, k/g gibi sesler yoksa durum daha da zorlaşmaktadır. Ünsüzlerin gösterilişinde b (ب) ile p (پ), c (ج) ile ç (چ) ayrı harflerle gösterilirken k/g (ك) sesinin ayrılmayışı bir sorun oluşturmaktadır. Bu sorun madde başlarında söyleniş biçimleri belirlenirken /k/ için Kāf-ı Tāzī, /g/ için ise Kāf-ı Pārsī denilerek büyük ölçüde giderilmeye çalışılmışsa da örneklerde, madde başlarında bulunmayan birçok husus bulunmaktadır. Diğer bir sorun /آ، ا، و/ harfleriyle karşılanan é/èy/ey/ay hecelerinin birbirinden ayrılmayışı (ay için genellikle /آ، ا، و/ kullanılır), ayrıca /آ، ا، و/ harfleriyle karşılanan I/Iy hecelerinin birbirinden ayrılmayışı, aynı biçimde /و، ا، و/ harfleriyle karşılanan o/ö/ov/öv/av/ev hecelerinin birbirinden ayrılmayışı (av için genellikle /و، ا، و/ kullanılır), yine /و، ا، و/ harfleriyle karşılanan u/ü/ov/öv/uv/üv hecelerinin birbirinden ayrılmayışıdır.

• Bu sözlükte SG, HA, BL, AŞ, NS, FV ve BR gibi sözlüklerden yararlanılmıştır. Bunu gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Ancak özgün maddeler ve diğer sözlüklerde olmayan birçok örnek de vardır. Özellikle de örneklerin zenginliği ve büyük çoğunluğunun başka sözlüklerde bulunmayışı dikkat çekicidir.

• Madde başları harekeli bir biçimde verilirken o/ö ile u/ü ayrımı yapıldığı hâlde, açıklamalarda verilen farklı anlamlarda, yararlandığı sözlüklerin etkisiyle bazen bu ayrımlara dikkat edilmemiştir.

Ayrımına dikkat edilen örnekler:

Öyle (أويله): (elif üstün ile, /y/ sükûn ile). “öğle vakti”; elif ötre ile (**Üyle**) “Moğ. iş, meslek”.

Öttüm (أوتتوم): (elif üstün ile, /t/ sükûn ile, ikinci /t/ ötre ile). “geçtim; [Rûm Tr.] öttüm, şarkı söyledim”; elif ötre ile (**Uttum**) “kumarda kazandım, uttum, üttüm”; (**Üttüm**) “koyunun başının tüylerini ateşte temizledim, üttüm”.

Ayrımına dikkat edilmeyen örnekler:

Uymak (أويماق) “uymak”; [**Oymak**] “oymak, çukur oluşturmak”.

Üç (أوچ) “üç sayısı”; (**Uç**) “göğe uç!; kaybol!, yok ol!; [göz seğir]”; /c/ ile (**Uc**) “uç; baş; kuyruk”; [**Öc**] “öç, intikam”.

Bu dikkatsizlik incelik-kalınlık ayrımında da görülmektedir:

Öltürürge (أولتوروركا) “öldürmek için, öldürmeğe”; [**Oltururğa**] “oturmak için, oturmağa”.

Olturtmak (أولتورتماق) “oturtmak”; [**Öltürtmek**] “öldürtmek”.

• Verilen söyleniş biçimleri bazen söylenişleri değil de yazılış biçimlerini göstermektedir:

Azıkıb (أزقيب): (/z/ esre ile, /y/ sükûn ile, /b/ sükûn ile). Buradaki /y/ sükûn ile ibaresi bir yazılış biçimini göstermektedir (/z/ esre ile+/y/ sükûn ile=/zI/).

Altun tamğa (آلتون تَمغا): (/t/ ötre ile, ikinci /t/ üstün ile). Burada da ikinci /t/'nin üzerinde üstün olması bir yazılış özelliği olup bu hece /ta/ biçiminde okunmaktadır.

- Söyleniş biçimleri verilirken aşağıdaki terimler kullanılmıştır:

Elif-i Memdüde/Elif-i Keşide “medli elif: sözcük başında a (ا), sözcük ortası veya sonunda a/e (ا) olabilmektedir”.

Elif-i Maşşüre “medsiz elif: kelime başında kullanılan medsiz elif (ا) ki bu elif a/e (ا), u/ü (أ، اُ), o/ö (أ، اُ) ve ı/î (اِ، اِ) seslerini karşılamaktadır”.

Vāv-ı Ma‘lūm “belirli /v/ (o/ö): bir önceki harfin üstünlü olduğu sükûnlu /v/”.

Vāv-ı Mechül “belirsiz /v/ (u/ü): bir önceki harfin ötreli olduğu sükûnlu /v/”.

Ḳareşet “/ḳ/, /r/, /ş/, /t/”.

Ebced “elif, /b/, /c/, /d/”.

Huṭṭî “/h/, /t/, /y/”.

Hevvez “/h/, /v/, /z/”.

Noḳṭa-dār “noktalı: /ğ/, /f/, /z/, /z/, /h/”.

Bî-noḳṭa “noktasız: /s/, /ş/, /d/, /’/”.

Kāf-ı Tāzî “/k/”; Kāf-ı Pārsî “/g/”.

Žamm “ötre”; Feth “üstün”; Kesr “esre”; Sükûn/Reside “sükûn”; Teşdîd “şedde”.

Nūn “/n/”; Ḳāf “/ḳ/”; Rā “/r/”; Dāl “/d/”; Vāv “/v/”; Fā “/f/”; Lām “/l/”; Mīm “/m/”; Şād “/ş/”; Žād “/ž/”; Zāl “/z/”; Zā “/z/”; Ğayn “/ğ/”; Sīn “/s/”; Şīn “/ş/”; Tā “/t/”; Hā “/h/”; Ḥā “/h/”; Ḥā “/h/”.

Bā-yı Ebced “/b/”; Bā-yı Pārsî “/p/”.

Zā-yı Pārsî “/j/”.

Cīm-i Tāzî/Ebced “/c/”; Cīm-i Pārsî “/ç/”.

Şā-yı se-noḳṭa “üç noktalı olan s: /ş/”.

Ṭā-yı mü’ellef “elifli olan t: /t/”.

• SG, BL veya AŞ'de örnek doğru verildiği hâlde madde veya örnekte yanlışlar bulunan hususlar var.

Bilingey. *Sedd-i Sikenderî'den:* Bilingey dèyilgende bir bir işi/Ki halk ètmedi Tèngri andak kişi

dèyilgende| Yazmalar: ü bilgende (و بيلکاندا). Bk. SG (549), Sİ (114, 999), Sİ-Özb (XV), Külliyat-Yazma-TB (811).

Aytışsaq. *Dört Dīvān'dan:* Tapmadım ehl-i zamān içre bir andak hem-demī/Kim zamān āsībidin birbirge aytışsaq ğamī

hem-demī| Yazmalar: maḥremī (محرمی). Bk. SG (185), NŞ (574, 577), NŞ-Özb (G.576), Külliyat-Yazma2 (263), Külliyat-Yazma-TB (246), Divan-Yazma (528).

Yoluğuştılar. Yazmalar: Yoluğuştılar (يولوقشتى لار). Bk. AŞ (189a), SG (1366).

Gül ü Nevruz-ı Luḫfî'den: Gèlür bir kārவān ol yol bile rāst/Yoluğuştı ŧehen-ŧeh birle bī-ḫāst

bir| Yazmalar: her (هر)// Yoluğuştı| ML, İH: Yoluğuştı. Bk. AŞ (189a), GN (15, 177).

• SG, BL veya AŞ'de anlamı doğru verildiği hâlde yanlış anlamlandırılmış maddeler var.

Bolalı (بولالى) “olalım”; **(Böleli)** “bölelim”. Yazmalar: “olayım; böleyim”. Bk. AŞ (68b).

• Örneğin etkisinde yanlış anlamlandırılan maddeler vardır.

Aşam “mertebe, tabaka”. *Vakfiyye-yi İhlāşīyye'den:* Tarḫı iki aşam èrdi ḳoyığı aşamı tīrelikdin firāk ŧāmı.

Yazmalar: “iki mertebe, tabaka”. Bk. SG (143), VA-Külliyat-Yazma2 (762).

Ulaşıbtur “ulaşıptır, kavuşupdur”. *Dört Dīvān'dan:* Felekniñg bār-gāhığa kömec olmış ḳuyaş cirimi/Anğa ahım sūtün dik dūdı mundaḳ kim ulaşıbtur

Yazmalar: “dumanın göğe gitmesi”. Bk. SG (281).

• Anlamsız bırakılan veya “anlamı meşhurdur” denilen maddeler vardır: Açar (Yazmalar: Acar), Tayağ, Bèg.

• Örneklerin yanlış okunmasından kaynaklanan bazı maddeler bulunmaktadır. Bu maddelerin bir kısmı gölge (gerçekte bulunmayan hayalet) sözcüklerdir. Bir kısım maddeler ise ses bilgisi bakımından yanlış sözcüklerdir. Ayrıca örneklerin yanlış okunmasından kaynaklanan yanlış anlamlandırmalar veya örneklendirmeler de bulunmaktadır.

Āftābıñǵı (آفتابینکنی) “güneşini”. Yazmalar: Aqñabınıñǵı (آقنابینکنی) “kızını”. *Sedd-i Sikenderī'den*: Yana zād-ı ‘iffet-me’ābıñǵı hem/Şeb-istān ara āftābıñǵı hem

āftābıñǵı| Yazmalar: aqñabınıñǵı (آقنابینکنی). Bk. Sİ (273, 3387), Sİ-Özb (XXXIX), Külliyat-Yazma-TB (860).

Buşub (بوشوب) “zarar gelip; üzülp”. *Mecālisü'n-Nefāyis'ten*: Sultān Ebū Sa‘īd Mīrzā hıdmetiğa tüşüb maşşūs mülāzım boldı.

tüşüb| Yazmalar: buşub (بوشوب). Bk. MN (77, 141), MN-Özb (Emīr Şeyhim Süheyli), Külliyat-Yazma2 (637), Külliyat-Yazma-TB (1116).

Yaraşım (ياراشيم) “barışım, uzlaşım”. Yazmalar: Baruşım (باروشيم). Bk. SG (1293).

Dört Dīvān'dan: Zamān eli ger uruşsun u ger yaraşsunlar/Ki ni uruşum alar birle bar u ni yaraşım

yaraşım| yazmalar: baruşım (باروشيم). Bk. GS (312, 410), GS-Özb (G.396), Külliyat-Yazma-TB (83).

Yarab (ياراب) “yaramış, uygun gelmiş”. Yazmalar: Barab (باراب). Bk. SG (1286).

Ferhād u Şīrīn'den: Yolıda eğriler ‘aşşār uyı dik/Yarab öltürgeli pervār uyı dik

Yarab| Yazmalar: Barab (باراب). Bk. SG (1286), FŞ (89, IV/34), FŞ-Özb (IV), Külliyat-Yazma-TB (487).

Biyik (بييك) “büyük”. Yazmalar: Böyük (بئيك). Bk. SG (557), Kzk.Tr (89), Krgz.Tr (124), Mlk.Tr (124).

Leylī ve Mecnūn'dan: Çün qaddım üçün tüzer nevānı/Ni nev‘ biyik bolur fiğānı

biyik| Yazmalar: böyük (بئيك). Bk. LM (183, 1546), LM-Özb (XIX).

Bu tüngece (بۇ تونكاجا) “bu geceye dek”. *Leylî ve Mecnûn'dan*: Bêrmezdür idi êkevge peyvest/Bu tüngece vaşl devleti dest

Yazmalar: Butüngece (بۇتونكاجا) “bitene kadar; iyileşene kadar”. Büt- eylemi ile bağdaştırılmıştır.

Bolğa-min (بولغامين) “olayım”. Yazmalar: Bolğanın (بولغانين).

Dört Dīvān'dan: Yaşın êrdi ki yana şavma‘ada/Bolğa-min renc-i humâr içre helāk

Bolğa-min| Yazmalar: Bolğanın (بولغانين). Bk. FK (654, 688/VIII), FK-Özb (Tercibend.VIII), Külliyyat-Yazma2 (533).

Çözer (چوزار) “çözer, ayırır”. *Ferhād u Şīrīn'den*: Anıñg dik tīşedin sêgrib uşaq taş/Ki nāzır bir yığacdın kaçurub baş

Yazmalar: Çözür (چوزور) “başı eğmek”. Bu yanlış anlam, verilen örnekte yığacdın kaçurub (يغاج دين غه چوزور) ibaresinin, yığac dīnga çözür (يغاج دين غه چوزور) biçiminde verilmesinden kaynaklanmıştır. Bk. FŞ (288, XXX/119), FŞ-Özb (XXX), Külliyyat-Yazma-TB (542), Külliyyat-Yazma1 (554), Hamse-Taşbasma (211).

Cipe/Cibe (چيبا-چيبا) “cebe, zırh, savaş giysisi, giyilen silah; silah”. Yazmalar: Cipe// SG: Cêbe (826)// Kzk.Tr: Jebe “ok; sivri uç” (170)// Krgz.Tr: Cebe “ok; temren; yay (silah)” (196)// Moğ-Les: Cebe “ok başı, mızrak ucu; silah” (1610).

Dört Dīvān'dan: Êrür çemende yüzünğünğ gedâyı aq gül kim/Göründi barça yamaqlıq çapanı üzre mamuq

çapan| Yazmalar: cıpan (چيبان). Bk. SG (780), BV (248, 321), BV-Özb (G.318), Külliyyat-Yazma2 (345), Divan-Yazma (304)

Çü görmegünğ (چو گورماكونك) “görmeyeceğin için”. Yazmalar: Çökürmegünğ (چوگورماكينك) “çökürmen”.

Dört Dīvān'dan: Nevāyī ölgüsidür iltifātunğ azlığdın/Çü görmegünğ yana bir katla gözge il bārī

Çü görmegünğ| Yazmalar: Çökürmegünğ (چوگورماكينك). Bk. NŞ (626, 629), NŞ-Özb

(G.628), Külliyat-Yazma-TB (255).

Hav (خَو) “kav, çakmak kavı”. *Sedd-i Sikenderî'den*: Dêgil hûblar könğli dik boldı taş/Ki andın êmes muṭlakā şu‘le fāş

hûblar| Yazmalar, AŞ (115a): hav bile (خو بيله). Bk. Sİ (265, 3262).

Yürütgen dik (ياروتگان دیک) “yürütmüş gibi”. Yazmalar: Yarutgen dik (ياروتگان دیک) “aydınlatmış gibi, parlatmış gibi”. Bk. SG (1351).

Dört Dīvān'dan: Küyıda meş‘al yürütgen dik göründi taṅğgaca/Ol ḥod otluk zār u sergerdān mining könğlüm imiş

yürütgen| Yazmalar: yarutgen (ياروتگان). Bk. SG (1351), NŞ (257, 257), NŞ-Özb (G.257), Külliyat-Yazma-TB (190).

Tüzetür (توزاتور) “düzeltir; yapar; süsler”. *Mecālisü'n-Nefāyis'ten*: Nisbetin ol cedd-i büzürg-vārga tüzetür.

Yazmalar: Yuzatur (يوزاتور) “uzatır”. Bk. MN-Özb (Meclis.7), Külliyat-Yazma-TB (1140).

• Bazen yanlış bir madde, sözlüğün başka bir yerinde doğru biçiminde verilmiştir. Yanlış olan biçimler genellikle HA kaynaklıdır.

Ülüstük (أولوستوک)// **Ölümtük** (أولومتوک) “yarı ölü, yarı diri”.

Üpük (أوپوک)// **Öbül** (أوبول). Bk. SG (198), King (201A/21)// Moğ-Les: Ebül/Övöl (461).

İçmerek (إیچماراک)// **İçgerek** (إیچکاراک)// SG: İçkerek (339).

İşenmek (ایشانماک) “parlamak”// **İşenmek** (ایشانماک) “güvenmek”// **İşnemek** (ایشانماک) “parlamak”.

• HA'nın kullanılmasından dolayı bazı maddelerin açıklaması SG'deki biçiminin özeti gibidir: Abağa, Arpa, Aқsaray.

• SG'deki açıklamanın yanlış okunmasından doğan yanlışlar bulunmaktadır.

Art (آرت) “akabe, sarp geçit; dar yol”. Yazmalar: “dar yolun akabesi”. SG'deki “akabe ve dar yol” (عقبه و راه تنك) anlamı, “عقبه راه تنك” yazılarak bu yeni anlam ortaya çıkarılmıştır. HA kaynaklı yanlış olmalıdır (8b)// SG: “dar yol; sarp geçit” (126)// DLT: “dağ geçidi, sarp dağ geçidi” (557)// Krgz.Tr: “dağ geçidi” (48).

Ağ buğa/Ağ buğa (آغ بۇغا-آغ بۇقا) “inek ve kömüş türünden olan beyaz erkek sığır”. Yazmalar: “yeni ve beyaz; beyaz boğa”. SG'deki “beyaz erkek” (نر سفید) ibare, yanlışlıkla “yeni, beyaz” (نو سفید) sanılarak bu maddenin başka bir anlamı gibi verilmiştir. Bk. SG (150).

Aşam (آشام) “meretebe, tabaka; yeme; içme”. Yazmalar: “iki meretebe, tabaka”. SG'de “iki anlamı vardır: tabaka, meretebe; yeme ve içme” açıklamasındaki “iki” kelimesi yanlışlıkla “meretebe” kelimesinin başına getirilerek “iki meretebe” denilmiştir. Bk. SG (143), VA-Külliyat-Yazma2 (762).

- Her ne kadar HA sözlüğü SG'nin özeti ise de, nadiren bazı düzeltmeler ve eklemeler göze çarpmaktadır. Sözlüğümüzde bu gibi eklemeler veya düzeltmelere dayanan maddeler bulunmaktadır: Aşımak, Alıp, Utçurmak.

- Farklı maddelere aynı örneğin verildiği hususlar vardır.

Acıg (آجیغ) “acı”// Asıg (آسیغ) “fayda, yarar, kazanç; asılı, asık”. *Sedd-i Sikenderi'den*:
Velî munca efsānedin ni asıg/Ki şeh kāmıga geldi şehdim acıg

Leylî ve Mecnūn'dan alınan şu örnek Şıbağ, Cul, Tırmab, Tumuşuğ maddelerinde verilmiştir: Örgemçi şıbağğa culnı tırmab/Tumuşuğnı rişte birle çırmab

Leylî ve Mecnūn'dan alınan şu örnek Tün, Der-gehiñge, Tilençi, Êgnide, Tërisi maddelerinde verilmiştir: Tün der-gehiñge tilençi zengî/Êgnide tërisidür pelengî

- Bazen farklı maddelere verilen aynı örnekte de farklılıklar görülmektedir.

İtütürge (ایتوتورگا) “biletmeğe, biletmek için”. *Maħbūbu'l-Ḳulūb'dan*: Misvākı t̄ama‘ t̄işin itütürge sūhān, şāne-dānıda r̄iṣ-ḥand āleti nihān.

İtürürge (ایتورورگا) “keskinleştirmeğe, bilemeğe; yitirmeğe, kaybetmek için”. Misvākı t̄ama‘ t̄işin itürürge sūhān ve şāne-dānıda r̄iṣ-ḥand āleti nihān.

AŞ: İtürürge (17a)// SG: İtitürge (332).

itürürge| AŞ (17a), MK-Amire (67): itürürge; SG (332), Külliyyat-Yazma-TB (1473): ititürge; MK (162, 34b-35a): itütürge.

- Bazen bir maddeye verilen örnekteki yanlışlar başka yerde düzeltilmiştir:

Anğdab/Anğdıb/Andıb (أنكداب-أنكديب-أنديب) “öğrenmiş, haberdar olmuş”. *Leylî ve Mecnûn'dan*: Hılvette anğa bu nevhalar iş/Anğdıb anası keminde êrmiş

nevhalar iş| Yazmalar: nevha êrmiş (نوحه أيرميش)// Anğdıb| Yazmalar, BL (11a): Anğdab (أنكداب). Bk. Anğdıb/Andıb, AŞ (12b), SG (174), LM (185, 1567), LM-Özb (XIX), Külliyyat-Yazma-TB (640).

Anğdıb/Andıb (أنكديب-أنديب) “pusuda beklemiş; araştırmış, aramış”. Hılvette anğa bu nevhalar iş/Anğdıb anası keminde êrmiş

Tarқанғ (تارقانگ) “dağılın, saçılın”. *Dört Dīvān'dan*: Ger aħbāb êtseler gül-geşt ey cān u köngül barmanğ/Nidin kim siz birev hicri ğamıġa mübtelādur-siz

barmanğ| Yazmalar, AŞ (73a), SG (573): tarқанғ (تارقانگ)// birev| Yazmalar, AŞ, SG: bir ay (بیر آی)// ğamıġa| Yazmalar, AŞ, SG: ğamıdın (غمی دین)// Bk. Barmanğ, BV (156, 204), BV-Özb (G.204), Külliyyat-Yazma-TB (308), Külliyyat-Yazma2 (324), Divan-Yazma (201).

Barmanğ (بارمانگ) “gitmeyin”. Ger aħbāb êtseler gül-geşt ey cān u köngül barmanğ/Nidin kim siz birev hicri ğamıġa mübtelādur-siz

Yanarġa (يانارغه). *Sedd-i Sikenderî'den*: Yanarġa rızā bėrmeyin ġayreti/Yürürge velī za‘fdm ġayreti

bėrmeyin| Yazmalar: bėrmedi (بیرمادی). Bk. Yürürge, Sİ (347, 4989), Sİ-Özb (L), Külliyyat-Yazma-TB (883).

Yürürge (يُورورگا). Yanarġa rızā bėrmeyin ġayreti/Yürürge velī za‘fdm ġayreti

Yolda (يُولدا). *Seb‘a-yı Seyyāre'den*: Ol zamān luṭf birle ġolda ġolum/Daġı öz cānibiġġa yolda yolum

cānibinġga| M1, M2: cānibiniġa; ML, İH, TÛ: cānibinġa (جانیبیغه). Bk. Ƙolda, AŞ (189b), SG (1365), SS (35, 134), SS-Özb (II).

Ƙolda (قوڭدا). Ol zamān luṭf birle Ƙolda Ƙolum/Daġı öz cānibinġga yolda yolum

Görgünġ (گورگونک). *Ferhād u Şīrīn'den*: Çü güzgü sırrını anġlab yügürgünġ/Görüb güzgüni görgünġ her ni görgünġ

sırrını anġlab yügürgünġ| Yazmalar: sizni görgünġ bu görgünġ (سیزنی گورگونک بو) (گورگونک). Bk. Yügürgünġ, SG (1361), FŞ (204, XXI/113), FŞ-Özb (XXI), Külliyyat-Yazma-TB (519).

Yügürgünġ (یوگورونک). Çü güzgü sırrını anġlab yügürgünġ/Görüb güzgüni görgünġ her ni görgünġ

Yürütgen dik (یوروتگان دیک) “yürütmüş gibi”. Yazmalar: Yarutgen dik (یاروتگان دیک) “aydınlatmış gibi, parlatmış gibi”. Bk. SG (1351).

Dört Dīvān'dan: Kūyıda meş‘al yürütgen dik görüdi taġġaca/Ol ġod otluġ zār u ser-gerdān mininġ köġlüm imiş

yürütgen| Yazmalar: yarutgen (یاروتگان). Bk. Yürütgen, SG (1351), NŞ (257, 257), NŞ-Özb (G.257), Külliyyat-Yazma-TB (190).

Yürütgen (یوروتگان) “yürüten; [yürütmüş; yürütmek]”. Kūyıda meş‘al yürütgen dik görüdi taġġaca/Ol ġod otluġ zār u ser-gerdān mininġ köġlüm imiş

- Eylemlerde mastar biçimine göre anlamlandırılmış maddeler vardır.

Ƙopa (قوپا) “kalkarak”. Yazmalar: “kalkmak”.

- Tekrarlanmış maddeler bulunmaktadır: Asradik, Anġ, Arı, Aġsın.
- Bazen tekrarlanan bir maddeye öncekinden farklı bir anlam verilerek düzeltilmiştir.

Anġdab/Anġdīb/Andīb (أنکداب-أنکدیب-اندیب) “öġrenmiş, haberdar olmuş”. BL kaynaklı anlam olmalıdır (11a: Anġdab). Bk. Anġdīb/Andīb// AŞ: Anġdīb/Andīb “gizlice aramak; saklanıp söz dinlemek” (12b)// SG: Anġdīb “pusuda beklemiş” (174).

Anğdīb/Andīb (أنكديب-أنديب) “pusuda beklemiş; araştırmış, aramış”.

- Bazen tekrarlanan örneksiz bir maddeye tekrarında örnek verilmiştir: Uçkun “ateş kıvılcımı”.

- Madde başı ile uyuşmayan örneklerin bulunduğu maddeler vardır.

Ahşum (أخسوم). *Ferhād u Şīrīn'den*: Şafaq-gün mey sarı çün kol uzatıb/Çü ahşumlab kuyuş cāmın uşatıb

Aytğanlar (آيتغانلار). *Dört Dīvān'dan*: Zehr-i hicr içgeli dēr-min ki kılay ‘aşkın terk/Aytқан dik kişi mühlik maraz içre hezeyān

Aldaray (آلدارای). *Dört Dīvān'dan*: Anğa yitgür sözüm ey ah kim ol hüsn mir’āti/Çü kıldı cılve güzgü ‘aksı yanğlıg aldaraydur-min

- Birbiriyle karıştırılmış maddeler vardır.

Atlaşmak (آتلاشماق) “birlikte koşuşturup atlamak”// Atlatmak (آتلاتماق) “koşuşturmasını buyurmak, koşuşturmak; atlatıp zıplatmak”. İkinci maddenin yanlış olarak Atlaşmak yazıldığından dolayı aynı maddeler sanılarak birinci maddenin açıklamaları ile birlikte üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Başka değışle birinci madde kaldırılmış ve ikinci maddenin anlamına da birinci maddenin anlamı verilmiştir.

- Tutarsız açıklamaları olan maddeler bulunmaktadır.

Aldaramak (آلداراماق) “heyecanlanmak; ızdırap ve acı çekmek”. M1, M2, ML, İH: “aldanmak” anlamı da verilmiştir. BL kaynaklı anlam olmalıdır (12a: Aldarmak “aldanmak”). Bk. SG (163)// AŞ: Aldara- “ızdırap çekmek; infial, gücenmek, aldirmek; etkilenmek; kendini kaybetmek, kendinden geçmek” (11a)// Krgz.Tr: Aldıra- “şaşalamak, apışmak; güçten düşmek, gevşemek” (25); Alcı- “yanılmak; bunamak; saçmalamak” (22)// Mlk.Tr: Alca- “şaşırmak, yanılmak” (78)// YUyg.Tr: Aldirimağ [-Aşuğmak. Bk. Aşuğmak, İldam, İldara-] “acele etmek” (9); Alcimağ “aklımı kaybetmek; çıldırmak” (8)// Trkm.Tr: Alcıra- “şaşırmak” (28)// Derleme: Aldirmek “eziyet çektirmek; yormak, hamlatmak”// Moğ-Les: Alda- “yitirmek, kaybetmek; kontrolü kaybetmek; yanılmak” (47); Aldara-/Aldra- “gevşemek, çözülmek; kurtulmak, bırakılmak; kaybolmak, yok olmak; gücünü veya cesaretini kaybetmek, bedence zayıflamak”

(49); Alca- “acı çekmek, dayanamamak”; Alciya-/Aljā- “yorgun düşmek; üzölmek; başı derde girmek” (55).

Aldaray (ألداری) “heyecanlanayım; ızdırıp ve acı çekeyim”. M1, M2, ML, İH: “aldatayım” anlamı da verilmiştir.

Ötgenür (أوتكانور) “taklit eder, öykünür”. Yazmalar: “haddini aşar, aşırı davranır”. Bk. Ötgenmek, SG (205)// AŞ: Ötkenür (38b).

Ötgenmek (أوتكانماک) “taklit etmek, öykünmek”.

Ögün (أوکون) “gayr, başka; övün!”. Yazmalar: “eksik, az”. Bk. Ögün, AŞ (48b), SG (274)// DLT: Öngi/Öngin (787)// Krgz.Tr: Önggö (611)// Kzk.Tr: Öngge (429)// Krgz.Tr: Önggö (611)// Mlk.Tr: Önge (317)// Moğ-Les: Ögere/Öbere/Öör (985).

Ögün (أوکون) “gayr, başka; övün!; Moğ. içyağı”.

- Söyleniş biçimi doğru yazılmasına karşın maddesi yanlış verilen maddeler vardır.

Kaŋkılı/Kaŋgılı (قائقلى-قائگلى): (/n/ler, /k/ ve /g/ sükûn ile). Yazmalar: Kaŋkılı/Kaŋgılı (قائقلى-قائگلى): (/n/ler, /k/ ve /g/ sükûn ile). Söyleniş biçimi doğru tarif edildiği hâlde hareketler yanlış konmuştur. Bk. SG (1080)// ŞT: Kaŋk “yük taşımak için yapılan arabanın çıkardığı ses”; Kaŋkılı “bu arabayı yapan kişi ve ona mensup olan boyun adı” (T73a/3-9)// DLT: Kaŋgılı “üzerinde yük taşınan araba; Kıpçaklardan büyük bir adamın adı” (683); Kaŋg “kazın çıkardığı ses” (682)// Azb.Tr (Tebriz): Qonqa “at arabası”// MGT-Temir: Haŋglin/Kaŋglin/Kaŋkalis “bir halk adı” (270)// Derleme: Kaŋk/Kaŋk “kağni”.

- Madde doğru yazılmasına karşın söyleniş biçimi yanlış verilen maddeler vardır.

Ayıldurmak (أیلدورماق): (/y/ ve /l/ sükûn ile, /r/ sükûn ile). “kendine getirmek, ayıltmak”. Bk. SG (188).

- Örneksiz maddeler bulunmaktadır: Ara ayı, Art, Aşlıg, Ağ öy, Aldurmak.
- SG'de örnekli olduğu hâlde burada örneksiz kalan maddeler vardır: Aşlıg, Ağ öy, Aldurmak.
- BL'de örnekli olduğu hâlde burada örneksiz kalan maddeler vardır: Pirpirek.

- SG ve AŞ'de örnekli olduğu hâlde burada örneksiz kalan maddeler vardır: Bökse.
- Bazen verilen örnek SG'deki örnekle örtüşmektedir.

Aşam (أشام). *Vaḳfiyye-yi İhlāsiyye'den*: Tarhı iki aşam êrdi ḳoyıḡı aşamı tîrelikdin firâḳ şâmı.

Bu madde| AŞ, BL: yok.

Aran/Arran (آران-آران). *Sedd-i Sikenderî'den*: Ki çün ḳıldı ḳışlak ‘azmıḡa şāh/Ḳarabāḡ-ı Arran'ı arām-gāh

Bu madde| AŞ, BL: yok.

- Bazen BL'de verilen örneğin bazı sözcükleri düzeltilmiştir.

Boydaşınḡ (بویداشینک). *Dört Dīvān'dan*: Ni ‘aceb serv-i sehīḡa inmse başınḡ sining/Kim êmestür ḳadd u ra‘nālıḡda boydaşınḡ sining

AŞ: madde yok; SG: farklı örnek (525).

sehīḡa| BL: sehīḡa// ḳadd| BL: zīb (40b)

- Birçok yerde AŞ veya SG gibi sözlüklerde verilen madde ve örneği düzeltilmiştir.

Tireḡ/Tiring (تیرانک-تیرینک) “derin”// SG: Têriḡ (735)// AŞ: Têriḡ (83a/430)// DLT: Têriḡ (871)// CC: Tereng (185)// Krgz.Tr: Terenḡ (727).

Sedd-i Sikenderî'den: Ḳalın keştî olḡanda cünbiş-nümāy/Tireḡ baḡr boldı ḡurunbiş-nümāy

Tireḡ| AŞ (83a), SG (735): Têriḡ. Bk. Sİ (449, 5990), Sİ-Özb (LXXII), Külliyyat-Yazma-TB (915), Külliyyat-Yazma1 (933).

Çürege (چوره کا)// AŞ: Cürge (112b)// NS: Cürge/Cürege (75a/76a)// MU: جورکه (T777a/26)// Alt.Tr: Çürekey (79)// Kzk.Tr: Şüregey (650)// Krgz.Tr: Çürök (289)// Moḡ-Les: Çürügü (334).

Tunğal/Tunçal (تُنْغَال-تُنْغَال) “toplanması için askere haber vermek”// SG: Tanğal/Tançal “genel hüküm” (615)// AŞ: Tançal “toplanması için askere haber vermek” (80a)// CC: Tunga- “bildirmek, ilan etmek”; Tungovul “bildirme, haber verme” (197)// Moğ-Les: Tungga-/Tunggaga-/Tungā- “bilmek, karar vermek, düşünmek” (1298/1299); Tunggag/Tunhag/Tunghag “bildiri; buyruk”; Tunggagla-/Tunhagla-/Tunghagla- “bildirmek, açıklamak”; Tungaglal/Tunhaglal/Tunghaglal “açıklama, duyuru” (1299).

- Bazen SG'de verilen madde veya anlam düzeltilmiştir.

Tüzlenmek (تُوزَلانمَک) “düzelmek, düzleşmek; düzenlenmek, süslenmek”.

SG: “katlanmak, dayanmak” (657).

Tuşamış (تُوشامیشی) “Moğ. işi birisine bırakma, devretme”.

Bk. FV (672)// SG: Tavusmış (621)// Moğ-Les: Tusiya-/Tuşa- “devretmek, teslim etmek” (1304).

- Bazen SG'de verilen örneğin bazı sözcükleri düzeltilmiştir.

Butradı. *Dört Dīvān'dan:* Dūd-ı ahımdın mu her sarı şererler butradı/Yoksa yel otluk köngüllerni saçınğda kızğadı

saçınğda| SG (471): saçınğdın (سچینکدین). Bk. FK (570, 620), FK-Özb (G.590), Külliyyat-Yazma2 (519).

Taşkı. *Dört Dīvān'dan:* Tā tola tutsun deben sākī maŋga yitgeç kadeh/Taşkı devri haṭṭını anıŋ nişāne eylerem

SG: Tā tola tutsun deben sākī maŋga yitgeç kadeh/Taşkı devrini haṭṭın anıŋ nişāne eylerem (585).

Aytlğuluk. *Sedd-i Sikenderī'den:* Dēdi kim bu bir iş idi kılğuluk/Bu ayılmağan nükte aytlğuluk

idi| SG: turur (185).

Bu madde| AŞ, BL: yok.

- Ses bilgisi bakımından iki biçimli maddeler bulunmaktadır.

Tap-/Tab- “tapmak”, Anca/Ança.

Bu ikili biçimler genellikle é/i sesleriyle ilgilidir: Yi-/Yè-, Tègre/Tigre, Tèk turmak/Tik turmak, Tèp-/Tip-, Tègrü/Tigrü, İley/Éley, Til-/Tèl-, Çivril-/Çèvrül-.

İkinc, İkindi, İkiñgizni, İkide ~ Èkiz, Èkevele, Èkeven, Èkelemizge, Èkevninğ.

İvürse, İvrüşmek ~ Èvürmek, Èvrüley.

Genellikle kapalı hecede kaldığı zaman /è/, açık hecede kaldığında ise /i/ ünlülü olduğu görülen örnekler: İdi/Èrdi, İgec, İmiş/Èrmiş, İmenğ/Èrmenğ, Èrse, Kiyin/Kèyni. İstisna: Èmes.

- Ses bilgisi bakımından tutarsız maddeler vardır.

Urnaşib (أورناشيب) “yapışmış, kaynaşmış, pekişmiş”// **Ornıñda** (أورنيناك دا) “yerinde”// **Urn/Urun** (أورن-أورون) “yer, mekân, orun; karşılık, bedel, ivaz”.

Üpüçin (أوبوچين)// **Übücin** (أوبوجين) “Moğ. hasta, yorgun”.

- Maddesi ve örneği yanlış olan maddeler bulunmaktadır.

Aşuqtum (أشوقتم) “acele ettim”. Yazmalar: Aşuqum (أشوقوم) “acele etmeğim”. Bk. AŞ (8a).

Leylî ve Mecnûn'dan: Gâm urğalı bu şaraf aşuqtum/Tā kim sanğa bu zamān yoluqtum

Aşuqtum| Yazmalar: Aşuqum (أشوقوم). Bk. AŞ (8a), LM (225, 1987), LM-Özb (XXIV).

Āftābm (أفتابين) “güneşini”. Yazmalar: Aqnabın (أقنابين) “kız”.

Ayık/Ayığ (أبيق-أبيغ) “ayı; ayık, uyanık”. Yazmalar: Atıq/Atığ (أتيق-أتيغ).

Oynayu talaşa (أوينايوتلاشا) “oynayıp dalaşarak”. Yazmalar: Oynayutlaşa (أوينايوتلاشا) “oyuna giderek”.

- SG'deki maddelerin birbiriyle karıştırıldığı maddeler vardır.

Alğut (ألغوت) “ordu tarafından vergi olarak vilayetlerden alınan tahlı”; [**Alğur**] “yavaş, ağır; sessiz”.

Anda (أندا-أنده) “başka aşiretten kız alan aşirete denir. [Kız veren aşirete Kıda denir]; Moğ. sevgi için kardeş, amca ve dayı gibi sözcüklerin yerine kullanılır”. M1, M2, ML, İH: Andavend; TÛ: Andavenda (أنداوندنا). Bk. NS (48b)// SG (175): Anda (أندا و آنده)// Derleme: Anda “kardeş”// Moğ-Les: Anda/And “yeminli kardeş, kan kardeşi, arkadaş” (68).

- SG’de bulunup da yararlanıldığını düşündüğümüz diğer sözlüklerde bulunmayan kanıtlar vardır.

Almaşturmak (الماشتورماق) “değiştirmek”. Yazmalar: “ayağı oynatmak”. SG kaynaklı yanlış olmalıdır. SG’de bu eylemin ayak ile birlikte kullanıldığı ifade edilse de örneğin etkisinde “ayağı oynatmak” anlamı verilmiştir (166). Bk. BV (514, 724: ayakların almaştururlar)// Bk. SG (166), YUyg.Tr (11)// Kzk.Tr: Almastır- (42)// Krgz.Tr (29), Tatar.Tr (25): Almaştır-// Mlk.Tr: Almaşdır- (81).

Yürü: Madde ve örneği.

Yutturmadı: Madde ve örneği.

Bilgünce (بیلگونجه). SG: Aynı örnek verilmiş; AŞ, BL: yok.

Tayab (تایاب). SG: Aynı örnek verilmiş; AŞ, BL: yok.

Bilingey (بیلینگای). SG: Aynı örnek verilmiş; AŞ, BL: yok.

Medrüs (مدروس). SG: Aynı anlam ve örnek verilmiştir; AŞ, BL: yok.

- BL’de bulunup da yararlanıldığını düşündüğümüz diğer sözlüklerde bulunmayan kanıtlar.

Pirpirek (پیرپرک), Başaklık (باشاقلیق) “temrenli ok”.

Aldarğay (آلدارغای) “heyecanlanır; ızdırıp ve acı çeker”. M1, TÛ: yok; M2, ML, İH: Aldarğay (آلدارغای)// M2: “aldatır; ızdırıp ve acı çeker”; ML, İH: “aldatır; ızdırıp ve acı verir”. İlk anlam, BL kaynaklı anlam olmalıdır// BL: Aldarmak “aldanmak”; Aldaray “Aldarmak eyleminin kiplerindedir”; Aldarğay “Aldaray’ın pekiştirilmiş biçimidir” (12a-12b). Bk. SG (164).

Anğdab (آنكداب) “öğrenmiş, haberdar olmuş”. *Leylî ve Mecnûn'dan*: Hâlvette anğa bu nevhalar iş/Anğdib anası kemînde ermiş

Anğdib| Yazmalar, BL (11a): Anğdab (آنكداب). Bk. AŞ (12b), SG (174), LM (185, 1567), LM-Özb (XIX), Külliyyat-Yazma-TB (640).

Aldaray (الدارای) “heyecanlanayım; ızdırap ve acı çekeyim”. M1, M2, ML, İH: “aldatayım” anlamı da verilmiştir. BL kaynaklı anlam olmalıdır// BL: Aldarmak “aldanmak”; Aldaray “Aldarmak eyleminin kiplerindedir”; Aldargay “Aldaray'ın pekiştirilmiş biçimidir” (12a-12b). Bk. AŞ (11a), SG (163).

Alkış (القبش) “övgü, övme; yakarış, dua”. *Dört Dîvân'dan*: Lebiñg bu hâstağa nivçün tekellüm etmedi iş/Ki bir sögünc bile hâşıl etse yüz alkış

Bu madde AŞ'de yoktur. SG'de şiir örneği bulunmamaktadır.

Ulganganda (اولغاغانده) “büyüdüğünde; kocadığında”. M1, TÛ: yok; M2: Ölğanganda (اولغاغانده); ML: Ölğanganda; İH: Ölğankanda// Yazmalar: “ölmek çağından kinayedir”. BL kaynaklı yanlış olmalıdır (23b: Ölğankanda “ölmek çağından kinayedir”)// AŞ: Ulganganda “büyüdüğü zaman; yaşlılık çağı” (51a). Bk. SG (294).

Aşıkmaq (اشيقماق) “baştan savılmak”. M1, TÛ: yok// BL: Aışkılmaq (اشيقلماق) “baştan savılmak” (13b). BL yazarı, SG yazarının da söylediği gibi (140), emir biçimi olan Aşkılı eylem tabanı sanarak bu mastarı ortaya çıkarmıştır.

Aşkıl (اشقيل) “baştan savıl!; aşır taş!”. M1, TÛ: yok// SG: Aşgıl “aş, tecavüz et”// BL: Aşkıl “baştan savıl!” (13b).

Ötleş ötleş (أوتلاش أوتلاش) “kat kat, bölüm bölüm”. Yazmalar: “sürekli ateş”. BL kaynaklı yanlış olmalıdır (19a: “ateşli ateşli, ateşin ateşin”). BL yazarı, sözcüğü Ot ile bağdaştırarak bu anlamı vermiş olmalıdır// AŞ: Ötleş ötleş “kat kat, bölüm bölüm; art arda” (40a)// SG: Ötleş ötleş “iç içe; kat kat, bölüm bölüm” (212)// Trkm.Tr: Ötlem ötlem “iç içe odalardan oluşan bina” (508).

Ilmağanı (ایلماغانی) “anlamadığı, fark etmediği, dikkate almadığı, ilgilenmediği”. M1, TÛ: yok; M2, ML, İH: Elemegeni (ایلاماغانی) “anlamamak, fark etmemek, dikkate almamak”.

BL kaynaklı biçim ve anlam olmalıdır (31b)// AŞ: İlmegeni “gözüne ilişirmeyeni, iltifat etmeyeni” (32a)// SG: İlmak “almak; dikkate almak”; İlmağan “almayan; almamış; almamak” (390). Bk. FŞ (404, XLIV/30), FŞ-Özb (XLIV), Külliyat-Yazma-TB (575).

Çiçek (چيچک): Çiçek ernes yüzüñde bolğalı ey sım-ber peydā/Қızıl gül yafrağıda boldı möldürdin eşer peydā

Bu örnek| SG, AŞ: yok.

• AŞ'de bulunup da yararlanıldığını düşündüğümüz diğer sözlüklerde bulunmayan kanıtlar vardır.

Anğlatkısı (انگلاتقوسی) “anlatmalı; anlatacak”. Yazmalar: Onğatkısı (انگاتقوسی) “oturtacak”. AŞ'deki Anğlatgısı için verilen “anğlatsa gerek” (انگلتسه كرك) açıklamasındaki “anğlatsa” (انگلتسه) sözcüğü, “egletse” biçiminde okunarak bu yeni anlam ve madde ortaya çıkarılmış olmalıdır. Bk. AŞ (13a).

Alahtı (آلاقتی) “yağmalandı; [altüst oldu; öfkeleni]”. Yazmalar: “yağmalanmış”// SG: Alahtmak/Alahtışmak “öfkelenmek” (161). SG yazarı, Rümî yazarı ve dolayısıyla da Naşîrî'nin bu söze verdiği anlamın yanlış olduğunu da belirtmiştir. Bk. NŞ (63, 63/9: zühd ile taqvā bozuldılar alahtıb), TB (227, H301b/5: korgannı bernesler, ra'iyetler alahtıb dervāzeni açarlar), Arat-Babür (516, Yıl.932/H301b: “isyan edip”)// AŞ: Alaht- “yağmalanmak; altüst olmak” (11a)// DLT: Alık- “bozulmak, kötüleşmek” (547)// Kıpçak (Kİ): Alaht- “fikirleri ayrılmak” (6)// Şemsiyev: Alahtmak “yağmalanmak, bozulmak” (483)// Hak.Tr: Alaah- “çıldırmaq, delirmek”; Alah- “akıldan yoksun kalmak, alıklaşmak” (34)// Krgz.Tr: Alkın- “kızmak, taşkınlık etmek, coşmak, saldırmak; soluğu kesilmek” (29)// Mlk.Tr: Alın- “öfkelenmek” (80); Alca- “şaşırmak, yanılmak” (78)// Tatar.Tr: Olaht- “yok olmak” (207)// Özb.Tr: Ulaht- “uzaklaşıp gitmek” (II/272)// YUyg.Tr: Alaht “sayıklama, saçmalama”; Alaht “telaş, endişe”; Alcimaht “aklını kaybetmek; çıldırmaq” (8)// Trkm.Tr: Alakca- “acele etmek”; Alcıra- “şaşırmak” (28)// Moğ-Les: Oliy- “yoldan ayrılmak; yoldan çıkmak; birbirine kızgınlıkla veya saygısızca bakmak” (952); Algasa- “şaşırmak; kaygılanmak” (50); Ala- “öldürmek” (42); Alagda- “öldürülmek” (44); Alda- “yitirmek, kaybetmek; kontrolü kaybetmek;

yanılmak” (47); Aldara-/Aldra- “gevşemek, çözülmek; kurtulmak, bırakılmak; kaybolmak, yok olmak; gücünü veya cesaretini kaybetmek, bedence zayıflamak” (49).

Adak (أداق-أداق) “çağ, vakit; [aday, namzet; sözlü, nişanlı, yavuklu; ayak; Türkistân'da bir yerin adı]”// SG: “Türkistân vilayetlerinden olan Endicân şehri; bebeklerin yürüyebilmesi için kullandığı bir ağaç; aday, namzet; sözlü, nişanlı, yavuklu”. SG yazarı, Rümî yazarın verdiği “vakit, mevsim” anlamının yanlış olduğunu belirtmiştir (114-115)// AŞ: “adak, nezir; vakit, mevsim; Türkistân'da bir yerin adı” (4b)// DLT: Adak/Ayak “ayak” (566)// CC: Ayak “ayak” (17)// Alt.Tr: Adak “son” (3); Ayak “ayak” (30)// Krgz.Tr: Ada “son, uç” (7); Ayak “ayak; son” (62)// Mlk.Tr: Ayak “ayak; son” (98-99)// YUyg.Tr: Adak “son” (3); Ayak “ayak; son” (23-24)// Moğ-Les: Adag “son, uç, sınır; geçen, geçmiş; ırmağın aşağısı veya ağzı” (14).

Hayretü'l-Ebrâr'dan: Yüz iki yüzce kişi birle Kazak/Geh yiri H̄arezmi idi gāhī Adak gāhī| SG: vü geh (114). Bk. AŞ (4b), HE (172, XXVII/2), HE-Özb (XXVII).

Yatkurdu. SG: Yatgurmak (1280); AŞ: Yatkurdu (183b); BL: yok.

Arman (آرمان) “özlem, hasret; arzu, istek”. *Ferhād u Şīrīn'den:*

Çarılık derdi bī-dermāndur āhır/Bu iş könglümde köp armandur āhır

Bu madde| BL: yok. Bu örnek| SG: yok.

Orutmuş (أوروتمیش) “bir yerde karar etmiş, bir yerde kalmış, konmuş, yerleşmiş”.

İçkındı (إیچقیندی) “şaştı, şaşırdı”.

Bilmenğ mü (بیلمانک مو) “bilmez misin”.

Tınglay (تینگلای) “burnun ucu”.

• AŞ ve BL'de bulunan ancak SG'de bulunmayan maddeler var: Acun

• BR'de bulunup da yararlanıldığını düşündüğümüz diğer sözlüklerde bulunmayan kanıtlar vardır.

Beygäre, Yağlığ “ok”; Yelek “bir tür padişah başlığı”.

Pālā “süzgeç, süzek; yedek çekilen at; bağırıp çağırma, inleme”// SG: Pālā “süzgeç” (1405). Bk. BR-Muin (357).

Raḥ raḥ (رَح رَح): “yarık yarık, çizgili; (**Raḥ**) yarık, çatlak; gam, üzüntü”// AŞ: Raḥ raḥ “dilim dilim” (121a)// SG: Raḥ raḥ “çizgili” (877)// BL: yok// BR-Muin: Raḥ “yarık, çatlak; gam, üzüntü” (940).

Tarḡu/Torḡu (تَرْغُو-تَوْرُغُو) “ipek kumaş; yazıların ve buyrukların korunması için başına asılan kumaş”// SG: “değerli ipek kumaş; yazıların ve buyrukların başına asılan kumaş. BR yazarı tarafından bu sözcüğün Tarḡu biçiminde okunup Fārsī sanılması yanlıştır” (649)// AŞ: Torḡu (466/92a)// MK: Torqa (135, 25b/6)// BR-Muin: Tarḡu (485)// DLT: Torqu “ipek” (893)// Kzk.Tr: Torqa “değerli bir ipek türü” (545)// Krgz.Tr: Torgun/Torko “bir çeşit ipekli kumaş” (750)// Moğ-Les: Torga(n)/Torgu(n)/Torgo “ipek” (1274).

- NS'de bulunup da yararlanıldığını düşündüğümüz diğer sözlüklerde bulunmayan kanıtlar vardır.

Sesigdim, Sung.

Suzḡu (سُوزُغُو). Yazmalar: Surḡu (سُورُغُو). Bk. NS (85b).

- FV'de bulunup da yararlanıldığını düşündüğümüz diğer sözlüklerde bulunmayan kanıtlar vardır.

Ḳurban (قُرْبَان) “yay kabı”. Yazmalar: Ḳırbān (قِرْبَان) “kılıç kabı”; Ḳurban “yay kabı”// FV: Ḳırbān “kılıç kabı” (689)// SG: Ḳurban (قُرْبَان) “yay kabı” (1111)// DLT: Kurman “yay kabı” (748); Kurugluk “okluk” (750)// Tarama: Ḳurban (قوربان) “sadak, yay kabı” (Deka, XVI, 62-2)// Moğ-Les: Hor/Hour “sadağın ok uçlarının yerleştirildiği bölümü” (1489).

Ḳara Ḳurum “Çin sınırının kuzeyinde bulunan ve Çengiz Han'ın başkenti olan şehrin adı. Kentte ve çevresinde bulunan kara kumlardan dolayı bu adla anılmıştır”.

Yosamişı.

- Yararlanıldığını düşündüğümüz sözlüklerde bulunmayan ve büyük olasılıkla LE yazarının kendi araştırmalarından kaynaklanan özgün maddeler bulunmaktadır.

Ëtmek “ekmek”. SG (212), AŞ (39a): Ötmek.

Bü'l-‘aceblıklar durur, Buyurğan dik, Boynuñga, Bézense, Tartıldı, Çekmegil, Çög-,
Kulağ sal, Yuğarrağ, Yüz urma.

• Yararlanıldığını düşündüğümüz sözlüklerde bulunmayan ve büyük olasılıkla LE yazarının kendi araştırmalarından kaynaklanan özgün örnekler bulunmaktadır.

Bartaş, Barlas, Püleb, Töşük, Al, Alağan u alaman, Epkin.

Otağa: BL: madde yok; AŞ: örnek yok; SG: farklı örnek.

Bézeb: BL: madde yok; AŞ, SG: farklı örnek.

• Okunuşları ve anlamları aynı olan sözcüklerin farklı yazılışlarından kaynaklanan mükerrer maddeler vardır.

Adaş (آداش) ~ Adaş (آداش); Abağa (آباغا) ~ Abağa (آباغه); Ulus (ألوس) ~ Ulus (أولوس);
Basma (باسمه) ~ Basma (بسمه)

• Bu sözlükte SG, HA, AŞ, BL, NS, BR ve FV gibi sözlüklerin kullanılması birçok ikili veya daha çok paralel biçimlere yol açmıştır. Bu paralel biçimler madde başlarında olduğu gibi açıklamalarda da göze çarpmaktadır. Bu durum yukarıda zikrettiğimiz sözlüklerin muhakemesiz kullanılmasından ileri gelmiştir.

Ötleş ötleş (أوتلاش أوتلاش) “iç içe; kat kat, bölüm bölüm”. Yazmalar: Ötleş (أوتلاش). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (12b)// AŞ: Ötleş ötleş (40a)// SG: Ötleş ötleş (212).

Ötleş ötleş (أوتلاش أوتلاش) “kat kat, bölüm bölüm”. Yazmalar: “sürekli ateş”. BL kaynaklı yanlış olmalıdır (19a: “ateşli ateşli, ateşin ateşin”). BL yazarı, sözcüğü Ot ile bağdaştırarak bu anlamı vermiş olmalıdır// AŞ: Ötleş ötleş “kat kat, bölüm bölüm; art arda” (40a)// SG: Ötleş ötleş “iç içe; kat kat, bölüm bölüm” (212)// Trkm.Tr: Ötlem ötlem “iç içe odalardan oluşan bina” (508).

Ötleş (أوتلاش) “kat, bölüm”. Yazmalar: “ateşe tutulmuş”. BL kaynaklı yanlış olmalıdır (19a: “ateşli, ateşin”). BL yazarı, sözcüğü Ot ile bağdaştırarak bu anlamı vermiş olmalıdır. Bk. FK (358, 380/4: yüz ötleş belā), TM (155, T711b/7: yiti ötleş öy içide).

Anğdımak (أنكديماق): “pusuda beklemek”. Yazmalar: Anğdanmek (أنكدانماق). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (11a: Anğdatmek)// AŞ: Anğdı-/Andı- “gizlice aramak; saklanıp söz dinlemek” (12b)// SG: Anğdımek “pusuda beklemek” (174)// DLT: Anğdı- “hile yapmak, gizlenmek” (136)// CC: Andı- “beklemek, gözetlemek, pusu kurmak” (9)// Kzk.Tr: Anğdı- “takip etmek, izlemek, gözlemek”; Anğda-/Anğla- “anlamak, sezmek” (46)// Krgz.Tr: Anğdı- “beklemek, tarassut etmek, gözlemek, gözetlemek”; Anğda- “anlamak” (33)// YUyg.Tr: Anğlimak “dinlemek, işitmek, duymak” (14)// Moğ-Les: Agudala-/Üdla- “altüst ederek aramak” (26); Anghar-/Anhāra- “dikkatini vermek; dikkatlice bakmak, kulak vermek” (73); Anğcira-/Ancira- “anlamak” (75).

Anğdab/Anğdıb/Andıb (أنكداب-أنكديب-أنديب) “öğrenmiş, haberdar olmuş”. BL kaynaklı anlam olmalıdır (11a: Anğdab). Bk. Anğdıb/Andıb

Leylî ve Mecnûn'dan: Halvetde anğa bu nevhalar iş/Anğdıb anası keminde ermiş

nevhalar iş| Yazmalar: nevhā ermiş (نوحه أيرميش)// Anğdıb| Yazmalar, BL (11a): Anğdab (أنكداب). Bk. Anğdıb/Andıb, AŞ (12b), SG (174), LM (185, 1567), LM-Özb (XIX), Külliyyat-Yazma-TB (640).

Anğdıb/Andıb (أنكديب-أنديب) “pusuda beklemiş; araştırmış, aramış”. Halvetde anğa bu nevhalar iş/Anğdıb anası keminde ermiş

Aldaray (آلدارای) “heyecanlanayım; ızdırap ve acı çekeyim”. M1, M2, ML, İH: “aldatayım” anlamı da verilmiştir. BL kaynaklı anlam olmalıdır// BL: Aldarmak “aldanmak”; Aldaray “Aldarmak eyleminin kiplerindedir”; Aldarğay “Aldaray'ın pekiştirilmiş biçimidir” (12a-12b). Bk. AŞ (11a), SG (163).

Aldaratmak (آلداراتماق) “heyecanlandırmak; ızdırap ve acı vermek”. M1, M2, ML, İH: “aldatmak” anlamı da verilmiştir. BL kaynaklı anlam olmalıdır (12a: Aldarmak “aldanmak”). Bk. Aldaramak, SG (164)// Krgz.Tr: Aldirat- “şaşkınlığa neden olmak; güçten düşürmek, gevşetmek” (25)// YUyg.Tr: Aldiratmak “acele ettirmek” (9).

Aldaramak (آلداراماق) “heyecanlanmak; ızdırap ve acı çekmek”. M1, M2, ML, İH: “aldanmak” anlamı da verilmiştir. BL kaynaklı anlam olmalıdır (12a: Aldarmak “aldanmak”).

Bk. SG (163)// AŞ: Aldara- “ızdırıp çekmek; infial, gücenmek, aldırarak; etkilenmek; kendini kaybetmek, kendinden geçmek” (11a)

Aldarağay (آلدارغای) “heyecanlanır; ızdırıp ve acı çeker”. M1, TÛ: yok; M2, ML, İH: Aldarağay (آلدارغای)// M2: “aldatır; ızdırıp ve acı çeker”; ML, İH: “aldatır; ızdırıp ve acı verir”. İlk anlam, BL kaynaklı anlam olmalıdır// BL: Aldarmak “aldanmak”; Aldaray “Aldarmak eyleminin kiplerindedir”; Aldarağay “Aldaray’ın pekiştirilmiş biçimidir” (12a-12b). Bk. SG (164).

Üzgün (اوزگون) “geçilmesi mümkün olmayan su taşkınlığı”// SG: Üzgün (250)// AŞ: Ürkün (44b)// DLT: İrkin “birikinti”; İrkin su “birikinti su”; İrkin yağmur “günlerce süren yağmur” (53); Ürkün “düşmandan dolayı telaş ve ürküntü” (934)// Kzk.Tr: İrkindi “su birikintisi” (671)// Krgz.Tr: Ürkün “telaş, panik, kargaşalık” (796)// Derleme: İrikmek “su toplanmak, irkilmek”.

Ürkün (اورگون) “su taşkınlığı”. *Dört Dīvān’dan*: Derd gör kim istese gelmek gamım sormakğa yār/Rāzī ermen kim sirişkim seyliniᅅ bar ürküni

ürkün| SG (250), NŞ-Özb (G.590), Külliyat-Yazma-TB (248), Külliyat-Yazma2 (266): üzgün. Bk. AŞ (44b), NŞ (588, 591), Divan-Yazma (541).

İtütürge (ایتوتورگا). “biletmeğe, biletmek için”. *Maᅇbūbu'l-Kulūb’dan*: Misvākı ᅇama‘ ᅇişin itütürge sūᅇān, ᅇāne-dānıda rīş-ᅇand āleti nihān.

İtütürge (ایتورورگا). “keskinleştirmeğe, bilemeğe; yitirmeğe, kaybetmek için”. Misvākı ᅇama‘ ᅇişin itütürge sūᅇān ve ᅇāne-dānıda rīş-ᅇand āleti nihān.

AŞ: İtütürge (17a)// SG: İtütürge (332).

itütürge| AŞ (17a), MK-Amire (67): itütürge; SG (332), Külliyat-Yazma-TB (1473): itütürge; MK (162, 34b-35a): itütürge.

İlmağanı (ایلماغانی) “anlamadığı, fark etmediği, dikkate almadığı, ilgilenmediği”. M1, TÛ: yok; M2, ML, İH: Élemegeni (ایلاماگانی) “anlamamak, fark etmemek, dikkate almamak”. BL kaynaklı biçim ve anlam olmalıdır (31b)// AŞ: İlmeğeni “gözüne ilişirmeyeni, iltifat

etmeyi” (32a)// SG: Ilmağ “almak; dikkate almak”; Ilmağan “almayan; almamış; almamak” (390). Bk. FŞ (404, XLIV/30), FŞ-Özb (XLIV), Külliyat-Yazma-TB (575).

Ilmağ (إِلْمَاغ) “dikkate almak, göz önünde bulundurmak, ilgilenmek; [almak, tutmak]”.

Elmes/Ilmas (إِيلْمَاس-إِيلْمَاس) “dikkate almaz”

Isramak (إيسراماق) “korumak, saklamak”// AŞ: Asra-/Isramak (7a/24b). Bk. Isramak// BL: Asra-/Isramak (9b/28b)// SG: Asramak/ğ (136)// CC: Asra- (14)// Kzk.Tr: Asıra- (53)// Krgz.Tr: Asra-/Asıra- (52)// Mlk.Tr: Asıra- (91)// YUyg.Tr: Asrimak (18)// Moğ-Les: Asara-/Asra- (90).

Asramak (آسراماق) “korumak, saklamak”.

- AŞ'den kaynaklanan yanlışlar bulunmaktadır.

Bayrı (بايرى) “eski, bayrı”. Yazmalar: Babırı (بايرى). AŞ kaynaklı yanlış olmalıdır (59b). Bk. SG (463), MN (168, 386), MN-Özb (Meclis.5), Külliyat-Yazma2 (661), Külliyat-Yazma-TB (1134)// Kzk.Tr: Bayırğı “çok önceki, eski; yerli, yerel” (74)// Krgz.Tr: Bayırı “önce; eski” (101).

Tostağan (توستوغان) “gemi gibi uzun kadeh”. Yazmalar: Bustağan (بُوستاقان). AŞ kaynaklı yanlış olmalıdır (67b: Bostağan “gemi gibi uzun kadeh”)// SG: “emzikli testi, ibrik” (663)// Kzk.Tr: Tostağan “tahta kâse” (546).

Uğan (اوغان) “Tanrı”. Yazmalar: Ğan (غان). AŞ kaynaklı (138b) yanlış olmalıdır. Verilen örnekten de anlaşılacağı üzere Uğan sözcüğü, o ğan biçiminde değerlendirilmiştir. Bk. AŞ (47b), SG (261)// DLT: Ugan “muktedir”; Ugan Tenĝri “kadir Allah” (36)// Özb.Tr.İzahlı: Uğan (II/291)// Derleme: Uğan/Oğan.

- FV'den kaynaklanan yanlışlar bulunmaktadır.

Başlamış (بیشلامیشى) “kılavuzluk, önderlik”. Yazmalar: Yışlamış (يیشلامیشى). Vassaf/FV kaynaklı yanlış olmalıdır (451/707: Yaşlamış). Bk. SG (448).

- NS'den Kaynaklanan yanlışlar bulunmaktadır.

Sirmedi (سیرمادی) “çaldı, aşırıldı, sıyırdı, kaptı”. Yazmalar: Sirdi (سیردی) “çaldı; hırsızlık”. NS kaynaklı yanlış olarak (84b), AŞ'deki Sirmedi kipinin olumsuzluk zaman kipi olarak düşünülüp bu biçimde verildiği anlaşılmaktadır. Bk. AŞ (128a), SG (969).

Ṭolğadıñg (طولغادينگ) “doladın, dolaştırdın, burdun”. M1, M2, TÜ: Ṭolğadın (طولغادين). NS kaynaklı biçim olmalıdır (91a).

- BL'den kaynaklanan yanlışlar bulunmaktadır.

Ulganganda (اولغانغانده) “büyüdüğünde; kocadığında”. M1, TÜ: yok; M2: Ölganganda (اولغانغانده); ML: Ölkanğanda; İH: Ölkanğanda// Yazmalar: “ölmek çağından kinayedir”. BL kaynaklı yanlış olmalıdır (23b: Ölkanğanda “ölmek çağından kinayedir”)// AŞ: Ulganganda “büyüdüğü zaman; yaşlılık çağı” (51a). Bk. SG (294).

İymenib (ایئمانیب) “çekinmiş”. M1, TÜ: yok; M2, ML, İH: Êtmenib (ایئمانیب). BL kaynaklı yanlış olmalıdır (27a). Bk. AŞ (15b), SG (406).

Dört Dīvān'dan: Min kim ü güstāh̄ elgin̄g öpmek ey sulṭān-ı ḥūsn/İtlerin̄gninḡ çün kef-i pāyın öper-min iymenib

öpmek| Yazmalar: öpmaḡ (اوپماق)// öpmek elgin̄g| Yazmalar, BL, SG (406): elgin̄g öpmek// ḥūsn| Yazmalar, BL: Ḥüseyn (حسین)// iymenib| Yazmalar, BL (27a): êtmenib (ایئمانیب). Bk. AŞ (15b), BV (42, 56), BV-Özb (G.56), Külliyat-Yazma-TB (281), Külliyat-Yazma2 (298), Divan-Yazma (70).

Başlağan (باشلاغان) “önden giden, bir takımın başı”. M1, TÜ: yok; M2, ML, İH: Başlağan (باشلاقان). BL kaynaklı biçim olmalıdır (38a). Bk. SG (442), AŞ (57b).

- SG'den kaynaklanan yanlışlar bulunmaktadır.

İki tivelig yolumnı (ایکی تیوه لیک یولومنی) “iki develi yolu”. Yazmalar: İki tivelig yolum (ایکی تیوه لیک یولوم) “iki develik yol, ufuk, gerçek ve aldatıcı sabahın doğduğu yer”. SG kaynaklı yanlış olmalıdır (388). Bk. LM (224, 1979), LM-Özb (XXIV), Külliyat-Yazma-TB (649).

Ġarbarsa (غاربارسا) “kalburlasa, elese”. SG kaynaklı olarak (1016-1017) örnek şiirin yanlış anlaşılmasından ortaya çıkan bir madde olmalıdır.

Ferhād u Şīrīn'den: Sipih evrākını ahtarsa bir bir/Ni ötgen iş peyiġa barsa bir bir

iş peyiġa barsa| Yazmalar: işni ol ġarbarsa (ایشنی اول غاربارسا); SG: işini ġarbarsa (1017). Bk. FŞ (476, LI/64), FŞ-Özb (LI), Külliyat-Yazma-TB (596), Külliyat-Yazma1 (608), Hamse-Taşbasma (261).

- HA'nın yanlışlı nüshalarının kullanılması birçok yanlışla yol açmıştır. Bu HA kaynaklı yanlış madde başlarının birçoġu başka sözlüklere de geçmiştir.

Sabamak (سایاماق). Yazmalar: Sayamak (سایاماق). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (36b). Bk. SG (878), Kzk.Tr (457), Krgz.Tr (627), Moġ-Les (1015).

Saplamak (سایلاماق). Yazmalar: Saylamak (سایلاماق). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (36b). Bk. SG (879), Azb.Tr (661).

Sapaġ (سایاġ). Yazmalar: Sapamak (سایاماق). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (36b). Bk. SG (879), AŞ (121b), YUyg.Tr (341), Derleme.

Al yanġaġ (آل ینکلاġ). Yazmalar: Al yanġlaġ (آل ینکلاġ). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (11a). Bk. SG (171).

Aksaray (آفسرای). Yazmalar: Akray (آفرای). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (10a). Bk. SG (155).

Almaşturmak (آلماشتورماق). Yazmalar: Almaşķurmak (آلماشقورماق). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (10b). Bk. SG (166).

Ahsavurġa (آخساورġه) “Moġ. sadak baġı, okluk baġı”. Yazmalar: Ahsadurġa (آخساورġه). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (8a). Bu yanlış, SL (6) ve Radloff (15) sözlüġüne de geçmiştir. Bk. SG (114)// NS: Ahsavarġa (179b)// Moġ-Les: Agsaga/Agsā “ok veya yay kılıfının iliştirildiġi kemer” (24).

Öntüc (آونتوج). Yazmalar: Unuġ (آونوغ). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (11b)// AŞ: Öntüc (54a)// SG: Avtunc/Ötünc/Öntüc (181/309). SG'de (181) Avtunc için verilen örnekte geçen bu

sözcük ise Öntüc olmalıdır. Bk. BV (286, 378/5), BV-Özb (G.375/5), Külliyyat-Yazma-TB (337)// DLT: Ötnü/Ötünç (793)// CC: Ötünç (152)// Krgz.Tr: Öntö “hediyе” (612); Ötünç “rica” (618)// YUyg.Tr: Ötne “ödünç”; Ötünüş “dileme, isteme” (309)// Trkm.Tr: Ötünç “özür, bağışlama” (509).

Ürünğ (أورونگ) “parlak, aydınlık, ışıklı”. Yazmalar: Ördenğ (أوردنك). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (11b)// SG: Avrunğ “parlak, aydınlık, ışıklı; açık ve bulutsuz hava” (181)// DLT: Ürünğ “beyaz” (934)// Krgz.Tr: Ürünğ: Ürünğ-baranğ “şafak” (797)// Moğ-Les: Ür/Üür “tan, şafak” (1560).

Üç kırılık (أوج قيرليق). Yazmalar: Üçkülük (أوجقولوق). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (13a). Bu biçim, SL'ye de geçmiştir (27). Bk. SG (222)// Alt.Tr: Kır “kenar, uç” (109)// Krgz.Tr: Kır “kenar” (457)// Tatar.Tr: Қır “kıyı, kenar, etraf; yan” (166)// YUyg.Tr: Üçkırılık “üç kenarlı” (444).

Ohşaşmak (أوخشاشماق). Yazmalar: Ohşıtmak (أوخشيئتماق). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (13a). Bk. AŞ (42b), SG (225)// CC: Okşaş- “birbirine benzemek” (144)// Krgz.Tr: Okşoş- “birbirine benzemek” (588).

Örkebçi “Moğ. dikiş yüksüğü”. Yazmalar: HA kaynaklı yanlış olarak (13b) bu madde verilmemiş, anlamı ise yanlışlıkla Urgaçı maddesinin altında verilmiştir. Bk. SG (241), King (288, 205A/7)// Moğ-Les: Erekeybçi/Erhiyvç/Erekebçi/ Erkeybçi/Erkebçi “süs veya koruyucu olarak takılan başparmak yüzüğü” (512/523).

Üzerlik (أوزرليک). Yazmalar: Üzlik (أوزليک). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (14a). Bk. SG (250), Trkm.Tr (659).

Öksürük (أوکسوروک) “öksürük”. Yazmalar: Ökürmek (أوکورماک). HA kaynaklı yanlış olmalıdır (15a). Ayrıca SG'de madde anlamı olarak verilen sürfe (سرفه) “öksürük” sözcüğü, HA kaynaklı yanlış olarak (15a), şarfe (صرفه) biçiminde verilmiştir. Bk. SG (273).

Ögür (أوکور) “kısırak bulma çağı gelmiş dört yaşındaki at; [Rüm Tr: ögür, alışmış, menus]”. Yazmalar: “dört yaşındaki kısırak”. HA kaynaklı anlam olmalıdır (15a). Bk. SG (273)// DLT: Ügür “at, koyun, geyik, bağirtlak kuşu, deve, cariye gibi şeylerin sürüsü” (931)// Kzk.Tr:

Üyir “at sürüsü; alışılmış çevre” (596)// Krgz.Tr: Üyür “at sürüsü; alışık” (800)// Mlk.Tr: Üyür “aygır idaresindeki at sürüsü; dost; aile” (424)// YUyg.Tr: Üyür “sürü, hayvan sürüsü” (447)// Derleme: Ögür/Öğür “ineklerin çiftleşme zamanı; keçilerin gece yattıkları yer; arkadaş; alışık”; Oğur “ineklerin çiftleşmek isteme durumu”.

Olca (أولجا) “o kadar, onca”. Yazmalar: “bu kadar”. HA kaynaklı yanlış olmalıdır (15b). Bk. SG (298), BV (201, 265/5), FŞ (184, XIX/11).

- Bazı maddelere Farsça örnek verilmiştir: Emān, Anda, Barças.
- SG ve AŞ gibi sözlüklerde örneksiz kaldığı hâlde burada örneklendirilmiş maddeler vardır: Ayıtman, Bozuğluğlar, Boğuz, Bilmeñg mü.
- SG'de bir maddeye verilen örnekte bazen çekimli biçimi yer almaktadır. LE'de bu madde başları düzeltilerek verilmiştir.

Uyalğandın (أوبالغاندين) “utanmaktan, utandıktan”. *Dört Dīvān'dan*:

Andın ayru olmayın görgende cān kıldım fedā/Қılmanғыз таһсiн ki қılmış-min uyalğandın bu iş

SG: Uyalğan (314-315).

Tolğaşında (толғашинде) “dolaşmasında, kıvrımında, bükümünde”. *Dört Dīvān'dan*:

Ger Nevāyī teni çıрмаşsa vu tolğansa ni tañg/Қалdı çün sünbüluniñg çıрмаş u tolğaşında

SG: Tolğaş (698).

- Bazen SG sözlüğündeki aynı madde başının altında aynı örneğin verilmesiyle birlikte ara sıra örneğin bazı sözcüklerinin düzeltilmesi, SG yazarının da yararlandığı başka bir sözlüğün kullanıldığını ya da bu gibi örneklerin Nevāyī'nin eserlerinden yeniden yoklanarak düzeltildiğini düşündürmektedir.

Uçraşib. *Dört Dīvān'dan*: Hoş turur bir tīre şām-ı hier iki yār uçraşib/Tanışib birbirlerin muhkem kucuşub yığlaşib. SG: Tapışib (220).

Yaruğay. *Dört Dīvān'dan*: Tīre şāmıñg feyz nūrıdın deşenğ kim yaruğay/Tutıl ol yanğlıg ki tutmuş gūşe-yi mihrāb şem°. SG: tutğay (1289).

Ëtmekçi. SG: Ötmekçi (212).

Maḥbūbu'l-Ḳulūb'dan: Ëtmekçi tenūrı andın kıızıq, ‘allāf bāzārı andın ısıq. SG: Ötmekçi (212). Bk. MK (141, 27b/8), MK-Özb (Fasl.31).

Astin. *Dört Dīvān'dan:* Noqta-yı ḥālınḡ nidin şīrīn lebiḡ üstidedür/Noqta çün astın bolur her qayda kim yazılsa leb. SG: yërde (139).

Ağrıḡu dik. *Dört Dīvān'dan:* Tilbe köḡlüm veh ki her sâ‘at birev sarı barur/Men‘ kıldım erse baḡrım ağrıḡu dik yalbarur. Tilbe| SG: Ḥasta// baḡrım| SG: baḡrı (147).

- Yanlış göndermeler vardır.

Uyalmas. Luḡfī'den örnek. Yazmalar, AŞ (59b), SG (464): *Dört Dīvān'dan.* Bk. LD (300, 500).

Ulalsa. Ḳuṭbī'den örnek. Yazmalar: *Dört Dīvān'dan;* SG: Nāşır'dan (418). Bk. AŞ (13a/52a).

Bitirige. *Dört Dīvān,* Meşneviyye'den örnek. Yazmalar: *Sedd-i Sikenderī'den;* SG: Seyid Ḥasan Meşnevīsi'nden (528); AŞ: Ḥasb-ı Ḥāl Meşnevīsi'nden (60a). Bk. GS (510, 683/53).

- SG kaynaklı yanlış göndermeler vardır.

Tamşıy. *Muḥākemetü'l-Luḡateyn'den* örnek. Yazmalar, SG (603): *Dört Dīvān'dan.*

- Bazen SG'de bulunan yanlış göndermeler düzeltilmiştir.

Tirigley. *Ferḥād u Şīrīn'den* örnek. SG: Sedd-i Sikenderī'den (735).

Sokulub. *Ḥayretü'l-Ebrār'dan* örnek. SG: Sedd-i Sikenderī'den (948).

- Arapça ve Farsça sözcüklerin yazılışında bazen yanlışlar görülmektedir.

İsirgeb. *Maḥbūbu'l-Ḳulūb'dan:* Lezīz ağziyeni isirgeb quruq nān yimese.

Lezīz| M1, M2, TÛ: Lezīz (لذیز)// ağziye| Yazmalar: ağziye (اغزيه). Bk. AŞ (14a), SG (365), MK (134, 25a/6), MK-Özb (Fasl.26), Külliyat-Yazma-TB (1468).

Asraḡan. *Dört Dīvān'dan:* Yaşurun derdimni zāhir kıldı efḡān ‘āqıbet/Asraḡan sırrımını

yaydı seyl-i müjgān ‘ākıbet. efġān| Yazmalar: efkān (افغان).

- SG'de olduğu gibi Osmanlı Türkçesi sözcüklerine yer verilmiştir. Bu maddeler, SG'de Rūmī Türkī'si kaydıyla belirtildiği hâlde bu sözlükte genellikle belirtilmeden yer almıştır: Depelemek, Degşürmek/Degüşmek, Düşünmek, Döymek, Dizi.

- SG'de Farsça olduğu belirtilen bazı maddelerin Farsça olduğu belirtilmemiştir: Dāş, Dāl, Sāv.

- SG'de Moğolca olduğu belirtilen bazı maddelerin Moğolca olduğu belirtilmemiştir: Amıdun, Temecemişi, Hubulmak.

Sonuç

Feth-‘Alī Bin Kelb-‘Alī Bin Mürşid Kılı Bin Feth-‘Alī Kacar-ı Kazvīnī tarafından 1861'de İran'da yazılmış ve Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan bu eserin adı *Luġat-ı Etrākiyye*dir. İran'da beş nüshası vardır. Thury ve Romaskeviç nüshaları ile birlikte toplam yedi yazma nüshası bilinmektedir. Nevāyī'nin eserleri başta olmak üzere birçok Çağatay Türkçesi eser taranmıştır. Bu sözlükte SG, HA, BL, AŞ, NS, FV ve BR gibi sözlüklerden yararlanılmıştır. Sözlük, Arap sözlükçülük kurallarına ve elifba sırasına göre düzenlenmiş, Türkçede bulunan bazı sesleri göstermek için yeni işaretler belirlenmiştir. Böylece sözcüklerin söylenişlerinin gerçek değeri korunmaya çalışılmıştır. Sözlük genellikle ilk iki harfe göre bölümlere ayrılmıştır. Madde başlarında eylemlere ve adlara çekimli biçimleriyle yer verilmiştir. Sözcüklerin anlamları açıklandıktan sonra hangi eserde geçtiği belirtilen düz yazı ve şiir parçalarıyla örneklendirilmiştir. Örneklerde en çok Nevāyī'nin eserlerine, onun eserlerinde de en çok dört divanına başvurulmuştur. Genellikle yanlış istinsah edilmiş nüshaların kullanılmasından doğan yanlış maddeler ve anlamlandırmalar, tanık olarak verilen örneklerde bulunan ve sağlam olmayan nüshaların kullanılmasından kaynaklanan hatalar, yanlış kaynağa yapılan göndermeler gibi yanlışlıklar bulunmaktadır. Adlar ve eylemler sözlükte yalnız kök biçimiyle değil çekimli biçimleriyle de yani Çağatay Türkçesi eserlerinde geçtiği biçimleriyle ve düzensiz bir biçimde yer almaktadır ki bu da sözlüğün hacmini arttırmakta, ancak bu durum dilcilik bakımından çoğu kez yararlı olmaktadır. Birçok sözcüğün çeşitli nedenlerle geçtiğinden, çeşitli anlamları ve anlamlarının çeşitli çaları ortaya çıkmaktadır.

Kısaltmalar

Bk.	Bakınız
h.	hicri
hük.	hüküm sürdüğü tarih
Hz.	Hazret
hzl.	yayına hazırlayan
Ktp.	Kütüphanesi
LE	Luğat-ı Etrâkiyye
Moğ.	Moğolca
nr.	numara
Örn.	örneğin
s.	sayfa
ş.	şemsi
TDK	Türk Dil Kurumu
Tr.	Türkçesi
vs.	ve saire
yay.	yayımları
Yazmalar	LE sözlüğünün değerlendirilen nüshaları

Kaynaklar

- ‘Alî Şîr Nevâyî (20 cilt) (1987-2003). Taşkent: Özbekistan SSR Fenler Akademiyası. **Eser-Özb**
- Abik, A. D. (1993). *Ali Şir Nevayi'nin risaleleri tarih-i enbiya ve hükema, tarih-i müluk-i acem, münşeat: metin gramatikal indeks-sözlük (2 cilt)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. **TM**
- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne büyük sözlük*. İstanbul: Beşir. **Azb.Tr**
- Arat, R. R. (2006). *Gazi Zahîreddin Muhammed Babur: Baburnâme*. İstanbul: Kabalcı. **Arat-Babür**
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örneklî Hakasça-Türkçe sözlük*. Ankara: Akçağ. **Hak.Tr**
- Borovkov, A. K. (1961). *Bedâ'i' Al-Luğat: Slovar tâli' imânî geratskogo k soçineniyam Alişera Navoi*. Moskova: Akademiya Nauk SSSR İnstitut Narodov Azil. **BL**
- Burhan, Muhammed Hüseyin Bin Halef-i Tebrizî (ş.1342). *Burhan-ı katî*. cilt I-V, hzl. Muhammed Muin, Tahran: İbn-i Sina Kitabçısı. **BR-Muin**

- Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. London: Oxford Üniversitesi.
- Dinçer, L. (1970). *Luṭfī Kitāb-ı gül nevrūz*. Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul. **GN**
- Dirayeti, M. (ş.1389). *Fihristvare-i dest-niviştha-yı İnan (Dena)*. cilt 8, Tahran: Kitabhane, Müze ve Merkez-i Esnad-i Meclis-i Şura-yı İslami.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und Mongolische elemente im nuepersischen*. Band I-IV, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Efşar, İrec, Danişpejuh, Muhammed Taki (ş.1363). *Fihrist-i nüshaha-yı hattı-yı kitabhane-yı milli-yı melik, cilt 5, Mecmuaha ve Cönkha*. Tahran: Hüner.
- Envar, A. (ş.1371). *Fihrist-i nüsaḥ-ı hattı-yı kitabhane-yı milli-i İnan*. cilt 4, Tahran: Kitabhane-yı Milli-i İnan.
- Eraslan, K. (2001). *‘Alī Şīr Nevāyī: Mecālisü'n-Nefayis I (Giriş ve Metin)*. Ankara: TDK. **MN**
- Erbay, F. (2008). *W. Radloff'un ‘Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy’ adlı eseri ve eserde geçen çağatay türkçesine ait kelimelerin incelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. **Radloff**
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: TDK. **DLT**
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Eşkeveri, A. H. (ş.1388). *Fihrist-i nüshaha-yı hattı-yı merkez-i ihya-yı miras-ı İslami*. cilt 10, Kum: Vefa.
- Feth-‘Alī Kaçar-ı Kaızvīnī. *Behcetü'l-Luğat*. İnan-Tahran Milli Ktp., nr. F-1836 el yazması. **M2**
- Feth-‘Alī Kaçar-ı Kaızvīnī. *Etrākiyye*. İnan-Tahran Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. B-150 el yazması. **TÜ**
- Feth-‘Alī Kaçar-ı Kaızvīnī. *Lüğat-ı Etrākiyye*. İnan-Tahran Milli Ktp., nr. F-1835 el yazması. **M1**
- Feth-‘Alī Kaçar-ı Kaızvīnī. *Meḳālīd-i Türkiyye*. İnan-Kum-Merkez-i İhya-yı Miras-ı İslami Ktp., nr. 4343 el yazması. **İH**
- Feth-‘Alī Kaçar-ı Kaızvīnī. *Meḳālīd-i Türkiyye*. İnan-Tahran Melik Milli Ktp., nr. 396/1 el yazması. **ML**
- Ḥakīm Muḥammed Ḥoyī. *Ḥulāşa-yı ‘Abbāsī*. Tahran-Meclis Ktp., nr. 855 (Sebt nr. 13670) el yazması. **HA**
- Golden, Peter B. (2000). *The King's Dictionary*. Leiden-Boston-Köln: Brill. **King**
- Grönbech, K. (1992). *Kuman lehçesi sözlüğü: Codex Cumanicus'un Türkçe sözlük dizini* (çev. Kemal Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı. **CC**
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK.

- Gürsoy, E. ve Duranlı, N. M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük*. Ankara: TDK. **Alt.Tr**
- Hücceti, M. B. (ş.1345). *Fihrist-i Nüşaha-yı Hattı-yı Kitabhane-yi Danişkede-yi İlahiyat ve Maarif-i İslami-yi Danişgah-ı Tahran* (denetleme: Muhammed Taki Danişpejuh). Tahran.
- Kaçalin, M. (2011). *Niyâzi: Nevâyî'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar (el-Lugâtu'n-Nevâiyye ve'l-İstişâdâtu'l-Cağâtâiyye)*. Ankara: TDK. **AŞ**
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfî divanı: giriş-metin-dizin-tıpkıbasım*. Ankara: TDK. **LD**
- Karaörs, M. (2006). *'Alî Şîr Nevâyî: Nevâdirü's-Şebâb*. Ankara: TDK. **NŞ**
- Kaya, Ö. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî: Fevâidü'l-Kiber*. Ankara: TDK. **FK**
- Koç, K., Baynıyazov, A. ve Vehbi, B. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ. **Kzk.Tr**
- Kut, G. (2003). *'Alî Şîr Nevâyî Ğarâ'ibü's-Şığar: inceleme-karşılaştırmalı metin*. Ankara: TDK. **GS**
- Lessing, F. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük*. cilt I-II (çev. Günay Karaağaç). Ankara: TDK. **Moğ-Les**
- Magrufova, Z. M. (1981). *Özbek tilining izahlı lugati* cilt I-II. Moskova. **Özb.Tr.İzahlı**
- Mîrzâ Mehdî Han Esterâbâdî. *Senglâh*. İran-Tahran Milli Ktp., nr. F-1141 el yazması. **SG**
- Naşîrî, Abdu'l-Cemîl. *Kitâb-ı Türkî*. Tahran Üniversitesi-Merkez Ktp., nr. 8336 el yazması. **NS**
- Necip, Emir Necipoviç (2008). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü* (çev. İklil Kurban), 2. Baskı. Ankara: TDK. **YUyg.Tr**
- Nevâyî, 'Alî-şîr (1289/1872). *Mahbûbu'l-Kulûb*. İstanbul: Matbaa-yı Amire. **MK-Amire**
- Nevâyî, 'Alî-şîr. *Dîvân-ı Ğazaliyyât-ı Nevâyî*. İran-Tahran Meclis Ktp., nr. 15229 el yazması. **Divan-Yazma**
- Nevâyî, 'Alî-şîr. *Hamse-yi Emîr 'Alî-şîr Nevâyî*. İran-Tahran Meclis Ktp., nr. 214629 taş basması. **Hamse-Taşbasma**
- Nevâyî, 'Alî-şîr. *Külliyât-ı Nevâyî*. cilt I, Fransa-Milli (*Paris Bibliotheque Nationale*) Ktp., nr. 316 el yazması. **Külliyat-Yazma1**
- Nevâyî, 'Alî-şîr. *Külliyât-ı Nevâyî*. cilt II, Fransa-Milli (*Paris Bibliotheque Nationale*) Ktp., nr. 317 el yazması. **Külliyat-Yazma2**
- Nevâyî, 'Alî-şîr. *Külliyât-ı Nevâyî*. Tebriz-Milli Ktp., nr. 3582 el yazması. **Külliyat-Yazma-TB**
- Ölmez, Z. Kargı (1993). *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. **MK**
- Ölmez, Z. Kargı (1996). *Ebulgazi Bahadır Han: Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara. **ŞT**
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK. **Tatar.Tr**

- Özönder, S. Barutçu (2011). *‘Alî Şîr Nevâyî: Muḥâkemetü'l-Luğateyn (İki Dilin Muhakemesi)*. 2. baskı, Ankara: TDK. **MU**
- Rahimi, F. (2018). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki.
- Sabir, M. (1961). *Ali Şir Nevâî'nin İlk mesnevisi hayretü'l-ebrar hakkında araştırmalar: edisyon kritik-ımlâ-dil hususiyetleri ve lüğatçe*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (Türkiyat Enstitüsü nüshası). **HE**
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *An etymological dictionary of Altaic Languages*. Leiden/Boston: Brill.
- Şavk, Ü. Çelik (2011). *‘Ali Şir Nevayî: Leylî vü Mecnûn (2. Baskı)*. Ankara: TDK. **LM**
- Şemsiyev, P., İbrahimov, S. (1972). *Ali Şer Nevaîy asarlari lugati*. Taşkent. **Şemsiyev**
- Şen, M. (1993). *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur: Bâburname giriş-metin (Kâbil Ve Hindistan bölümleri)-açıklamalı dizin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. **TB**
- Şeyh Süleyman Efendi. (1298). *Lüğat-i Çağatay ve Türki-yi Osmani* I. Cilt. İstanbul: Mehran Matbaası. **SL**
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK. **Mlk.Tr**
- TDK. (1993). *Derleme sözlüğü cilt I-IX (2. Baskı)*. Ankara: TDK. **Derleme**
- Tekin, G. Alpay (1994). *‘Alî Şir Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn: İnceleme-Metin*. Ankara: TDK. **FŞ**
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 18. **Trkm.Tr**
- Temir, A. (1986). *Moğolların gizli tarihi (2. Baskı)*. Ankara: TTK. **MGT-Temir**
- Toparlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü (2. baskı)*. Ankara: TDK. **Kıpçak**
- Tören, H. (2001). *‘Alî Şir Nevâyî sedde-i İskenderî: İnceleme-Metin*. Ankara: TDK. **Sİ**
- Türkay, K. (2002). *‘Alî Şir Nevâyî: Bedâyi‘u'l-Vasaṭ üçüncü dīvân*. Ankara: TDK. **BV**
- Vaşşâf, ‘Abdu'llâh. *Tārîḫ-i Vaşşâf (Ferheng-i Vaşşâf bölümü)*. İran-Tahran Meclis Ktp., Sebt nr. 2221 taş basması (Bombay, h. 1269). **FV**
- Vaşşâf, ‘Abdu'llâh. *Tārîḫ-i Vaşşâf*. İran-Tahran Meclis Ktp., Sebt nr. 2221 taş basması (Bombay, h. 1269). **Vassaf**
- Yaman, E. ve Mahmud, N. (1998). *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi karşılıklar kılavuzu*. Ankara: TDK. **Özb.Tr**
- Yudahin, K. (1988). *Kırgız sözlüğü (çev. Abdullah Taymas)*. Ankara: TDK. **Krgz.Tr**

Extended Abstract

Chagatai Turkish is a writing language that the Eastern Turks continue to use from the beginning of the 15th century until the beginning of the 20th century. After Nevāyī's death, various dictionaries began to be written on every corner of the world of Islam, so that his works could easily be read. These dictionaries, written mostly in the Ottoman Empire, Iran, Azerbaijan, India or Turkestan and having a great value for the history of Turkish language development have created a lexicographical schools. Also in the Iran field many Chagatai Turkish dictionaries were arranged to understand the works of 'Alī Şīr Nevāyī. One of them was Luġat-ı Etrākiyye, written by Feth-'Alī Bin Kelb-'Alī Bin Mürşid Ķulı Bin Feth-'Alī Ķacar-ı Ķazvīnī in 1861 in Iran and is a Chagatai Turkic-Persian dictionary. In this study, it has been attempted to reveal the characteristics of the dictionary we want to study in terms of lexicography features.

The name of this work, which is a Chagatai Turkish-Persian dictionary written in Iran by Feth-'Alī Bin Kelb-'Alī Bin Mürşid Ķulı Bin Feth-'Alī Ķacar-ı Ķazvīnī in 1861 in the name of Nāşıruddīn Şāh (gov. h. 1264-1313), is Luġat-ı Etrākiyye. There are five manuscript copies in Iran. A total of seven manuscripts are known, along with Thury and Romaskeviĉ copies.

Many Chagatai Turkish works, especially Nevāyī's works, were scanned. Dictionaries such as SG, HA, BL, AŞ, NS, FV and BR are used in this dictionary. The dictionary is arranged according to Arabic writing rules and Arabic alphabet order, new signs have been set to show some voices in Turkish. So, the true value of the pronunciation of the words was tried to be preserved. The dictionary is usually divided into sections according to the first two letters. At every headline, the verbs and nouns are given in their additional retrieved format. The meanings of the words have been explained and then they have been exemplified with the pieces of plain writing and poetry in which these words pass. The examples were mostly applied to Nevāyī's works, and in his works at most four divan. There are often misconceptions and misunderstandings arising from the use of incorrectly copied copies, there are mistakes in the examples given as witnesses which are caused by the use of unstable copies. there are mistakes such as those sent to the wrong source. Nouns and verbs are placed in the dictionary not only in the form of a root, but also in the form of their additional retrieved format, that is, in the forms of Chagatai Turkish, and in an irregular manner, which increases the volume of the dictionary, but this is often useful for linguistic reasons. Because many words pass for various reasons, various meanings of these words and the various players of meanings of these words emerge.

There are a total of 8578 headlines written in red ink in critical text obtained from the comparison of five copies. The actual number of items is much more. Many special names have been taken as headings in the dictionary. No information has been given about the types, origins and verb structures of the words. Some attachments and prepositions are also included in the dictionary. This is important because it shows what form relations the concept relations are made with. The use of additional retrieved formats and examples is extremely important in terms of the syntactic uses of words. Metaphorical uses of words, idioms and compound words have also been taken up and exemplified in the dictionary. In the dictionary, the sounds b (ب) and p (پ), c (ج) and ĉ (چ) are separated from each other by the form of writing and the sounds of k (ك) and g (گ) are not separated in writing. Despite that, At the headlines all these voices are given the forms of being spoken. At the headlines, these voices are separated by using Kāf-ı Tāzī for /k/, Kāf-ı Pārsī for /g/. It is seen that the words starting with /b/ and /p/, /c/ and /ĉ/, /k/ and /g/, /ı-i/ and /ë/ are given together in the dictionary. The most remarkable point in the dictionary is the plurality of examples. Sometimes the number of these specimens for a substance reaches up to eleven. This dictionary, which is the dictionary of Chagatai Turkish, also contains many words of Western Turkish.